

No. 8036.

2101

Lühikene
Gesti keele õpetus
rahwakoolidele.

Rokku seadnud

H. G i n e r,

kooliõpetaja Walga Gesti Peetri-koolis.

Tartus.

Erükitud A. Grenzstein'i trükikojas.

1885.

Sind 35 kop.

In
Einer hochgeehrten
Gelehrte = Estnische = Gesell=
schaft in Dorpat
In aller Hochachtung vom

Verfasser.

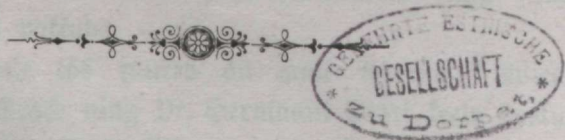
2101

Lühikene
Testi keele õpetus
rahwakoolidele.

Kokku seadnud

H. E i n e r,

kooliõpetaja Walga Testi Peetri-koolis.

Tartus.
Trükitud A. Grenzstein'i trükikojas.
1885.

Доволено Пензурою. — Дерить, 12. Юни 1885 года.

2101

G e s t i n a .

Emakeele õpetuse põhi on, nagu iga tegeline koolmeister teab, hää kooli lugemiseraamat. Minult lugemiseraamatu abil ei ole aga mitte võimalik seda suurt ehitust harjani ning tipuni valmis teha, vaid jaks on veel üht tõist abinõuud tarwis, s. o. grammatikat. Alles siis, kui lugemiseraamat grammatikaga käsi käes tõine tõist täiendawad, võib koolilaps oma emakeele kirjakeele kätte õppida. — E. R. Jakobsoni „Kooli lugemiseraamatu“ ilmunisest saadik on meie rahwakoolidel kõlblik lugemiseraamat käes — aga üht lihtsat koolilaste käsiraamatuks sündiwat Gesti keele grammatikat ei ole meil tänini paraku veel mitte. Oma koolis Gesti keele õpetust andes olen ma kohalise wäikese käsiraamatu puudust väga elawalt tunnud, ning see on mind mitmekordsetele katsetele ning kirjalkitudete ettevalmistustele jell põllul ajanud. Mis ma wii e aasta jooksul oma koolipraktikas ses õpeasjas ära olen näinud ning läbi proowinud, seda julgen siin tõistele auustatud ametiwendadele tähelepanemiseks ning nende töö fergituseks pakkuda. —

Abiks selle töö juures on mull Ahrens'i, Wiedemanni, Dr. Weste ning Dr. Hermannii Gesti keele õpetuse raamatud olnud. Et kunstõnades mitte lahutust ei sünniks, olen ma sõnaõpetuses pea kõiki Dr. Hermannii grammatikalisi sõnu tarwitanud; lauseõpetuses pidin aga p lju uusi sõnu looma. — Plaani ning ärajaotamise poolest olen ma ijeteed käinud, sest et ülemalnimetatud keeleuurijate

ärajaotused rahwakoolide kohta liig keerulised ning raskest on, nagu seda oma praktikas mitmekordselt läbi olen katsunud. Kõige eesseisva töö juures on minu juhtmõte ikka see olnud: mis jõuab rahwakooli laps ära õppida, ning mill kombel pead ja grammatika õpematerjali ära jaotama, et ta lapsele suupärane on. Kui palju see mull korda on läinud, selle üle tehku auustatud ammetivennad otsust.

Õpetusviisi kohta maksab ka siin: kõik õpetatagu ning arutatagu näitlikult ette, nõnda et lapsed, kus iganes võimalik, ise kohalise keeleseaduse üles leiavad, mida nad siis järgmiseks tunniks raamatu järele kordavad. — Kõigeförgema õnnistus olgu ka selle väiteise katsuga!

Walgas, Juuni kuul 1885.

Wäljaandja.

I. Hääldepetus.

§ 1. Lause, sõna, silp, häälik, täht.

1. Inimese mõtted ilmuvad lausetes. Näit.: Kõhi kaswab. Puu on kõrge.
2. Igas lauses on üks ehk mitu sõna. Näit.: Palugem. Ingel walwab. Iga punane mari ei ole maasikas.
3. Iga sõna on kas ühe- ehk mitmesilbiline. Näit.: õnn, tu-li, rää-ki-ma, õn-nis-ta-tud.
4. Igas silbis on kas üks ehk mitu häälikut. Näit.: õö, m-i-s, k-i-r-s-t.
5. Häälikute nähtawad märgid on tähed ehk pookstamid. (Häälik on kuuldaw, täht nähtaw.) Kõiki tähti ühtefokku nimetatakse tähtede koguks ehk **tähestifuks**. Eesti keele tähestik on: a, b, d, e, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, r, s, t, u, w, õ, ä, ö, ü. Wõõraste sõnade kirjutamiseks tarwitatakse weel: c, f, q, v, x, y, z.

§ 2. Täishäälikud ja umbhäälikud.

1. Häälikuid, mida ütshaawalt kõwa ja selge häälega nimetada wõime, nimetatakse täishäälikuteks (wokaalideks). Täishäälikud on: a, e, i, o, u, õ, ä, ö, ü.
2. Kõkuliitmise teel sünniwad täishäälikuteft kaksitähelised häälikud (diftongid). Näit.: ae, ai, ei, ui, õi, õe jne.
3. Häälikuid, mida üksi täishäälikute abil selgeste kuulda wõime, nimetatakse umbhäälikuteks (konsonantideks). Eesti keele umbhäälikud on: b, d, g, h, j, k, l, m, n, p, r, s, t, w.

§ 3. Häälikute wälited.

1. Eesti keele täishäälikutel on kolm pikkuse ning umbhäälikutel kolm lõwaduse wälidet ehk järku. Katsittäishäälikutel on kaks wälidet. Pane seda järgmisest tabelist tähele!

1. wälite.	2. wälite.	3. wälite.	Äälikute tabel.	Näitused 1. wälites.	Näitused 2. wälites.	Näitused 3. wälites.
a e i o u	aa ee ii oo uu	aa ee ii oo uu	a e i o u	saada teeni wiili toores kuuri õunes küüni kapi küti wala tala samma linna narri kassi juwi	saada (mulle kiri) teeni (peremeest) wiili (saage) toores (liha) kuuri (wõti) õunes (puu) küüni (katus) kapi (wõti) küti (koer) wala (kaas) tala (naht) samma (pikkus) linna (rahwas) narri (lõõ) kassi (pää)	saada (mull on saada) teenida (tahan t.) wiilida (tahan w.) toore (liha) kuuri (mine t.) õone (puu) küüni (mine t.) kappi (pane t.) kütti (nägin t.) wafka (pane w.) talla (soffin t.) sammu (möödün f.) linna (sõida l.) narri (nägin n.) kassi (nägin t.) saib (sina f.) netib wõib haub

- 2 Sõnu, mille häälikud muutmisest pikemaks ja lühemaks, kõwemaks ja pehmemaks lähewad, nimetatakse painuwateks, sõnad, milles see mitte ei sünni, on painumata sõnad.

Lisa: Praegune õigesti kirjutamine teeb ennegi p, t, ja k kolmes wälites kindlat wahet; teiste häälikute kolmas wälite kirjutatakse niisama kui teine ja wabest nagu esimene. Siin raamatus tähendatakse kolmandat wälidet, kus seda hädaasti tarwis, paku tähega. — Ka häälikute peenendus (Dilution) jääb praeguses õigesti kirjutuses tähendamata. Näit. pall ja pall' — sulase pall ja seina pall', lilli nu'tt, lapse nutt jne.

II. Sõnaõpetus.

§ 4. Sõnade jagudest.

Õesti keeles on üheksat jagu sõnu:

1. **Nimisõna** (substantivum): Jaan, Munamägi, mees, rebane, jahu.
2. **Omadussõna** (adjectivum): hää, kuri, rõõmus, punane, must.
3. **Asesõna** (pronomen): mina, sina, tema, see, to, kes, määrane.
4. **Arvusõna** (numerale): üks, kaks, kuus, kümme, esimene, tõine, kümnes.
5. **Aljasõna** (verbum): kõnelema, ütleva, käima, tõstma.
6. **Määrasõna** (adverbium): siin, seal, täna, heile, kiiresti, sandisti.
7. **Ões- ja tagasõna** (prae- et postpositio): all, pääl, ees, taga, kaudu.
8. **Õidesõna** (conjunctio): ja, ning, ehk, või, kui, mida, seda jne.
9. **Süüdsõna** (interjectio): ah, oh, uih, ai, tohoo, ennäe jne.

§ 5. Nimisõna.

1. Nimisõnad on asjade ehk olewuste nimed. Nii ehk olewus wastab, kui küsitakse: **Kes** ehk **mis**? Näit. Kes künnab? Jaan. Mis on kõrge? Mägi. Olewusi on kaks suurt jagu: meelelised (concreta) ja mõttelised (abstracta). Meelelised olewused on niisugused, mida silmaga näha ja käega katsuda võib. Näit. inimene, elajas, pink, laud jne. Mõttelisi olewusi ei või mitte silmaga näha ja käega katsuda, waid üksi mõtete waral mõista. Näit. waim, rõõm, rahu, halastus, armastus, heldus, riffus, waesus re.

2. Meeleliste olemuste nimed langewad nelja jaffu:

- a) **Pärisnimed** (nomina propria) on inimeste, elajate, kohtade, maade, jõgede, mägede, rahwaste j. c. nimed; nad tähendawad ikka ühte ainuist olemust, eht on selle pärised. Näid kirjutatakse suure algustähega. Näit. Jüri, Kadri, Krants, Tallinna, Otepää, Gestimaa, Ameerika, Emajõgi, Pühajärv, Munamägi, Gestlane, Soomlane, Wenelane j. c.
- b) **Sugunimed** (nomina appellativa) tähendawad olemuste jugu eht seltsi üleüldse ning ka iga üksikut selle joo olemust. Näit. inimene, mees, naene, sulane, tüdruk, elajas, hobune, lehm, lammas, puu, laud, tuba, kiwi, järv, jõgi j. c.
- d) **Rogunimed** (nomina collectiva) tähendawad üht asjade eht olemuste fogu. Näit.: kari, sõjawägi, maakond, kihelkond, mets, mägestik, laewastik, saarestik j. c.
- e) **Mateerianimed** (nomina materialia) on olluste eht mateeriate nimed. Näit. jahu, tangud, kiwi, muld, kulb, raud, liha, piim, rasw, will, riie, kalew, pael j. c.

Ülesanne: Kirjuta iga seltsi nimisõnu tulwats tunniks oma tööraamatusse!

§ 6. Omadussõna.

Omadussõnad tähendawad olemuste omadusi. Nad ütlewad, missugure eht kuidas üts olemus on. Näit. Mees on wana, puu on kõrge, kuub on must.

Sõnad wana, kõrge, must on omadussõnad. Tõised omadussõnad on: hää, halb, kuri, tige, õel, helde, armuline, wirt, usin, laisk, uimane, agar, ahne, haige, terve, ilus, kaunis, kena, tulus, nägus, heilne, tänane, ülemine, ajalik, igawene, juur, wäike, pikk, peenike, kõrge, madal, must, walge, kollane, punane, künkline, mätlik, rabane, pehme, kõwa, kirjalik, fuusjonalik, õnnetu, käfitu j. c.

Ülesanne: Otsi veel tõisi omadussõnu lugemise raamatust ja kirjuta nad üles!

§ 7. Käänamine (declinatio).

1. Käänamine on nimi-, omadus-, ase- ja arwusõna muutmine. Ase- ja arwusõna käänamine läheb nimi- ja omadussõna käänamisest jaolt kõrwale, sellepärast õpime seda pärast poole täiemini tundma. Käänamise juures on tarwis tähele panna:

- a) **Ninjus ja mitmus.** Näit. küla, külad; mõte, mõtted.
- b) **Wistõistkümmend käänet** (casus). Kääned õpi tabelist tundma!

R ä ä n a m i f e t a b e l.

R ä ä n d e d :	R ä s i m u s e d :		L ö p u d :		R ä i t u s e d :	
			ainjusēs	mitmusēs	ainjusēs	mitmusēs
1. Nimetaw (nominativus)	fes? mis?	kubu?	a, e, i, u, d, t	d	ifa, möte	ija-d, mötte-d
2. Dfaw (partitivus)	feba? miba?		a, e, i, u, s, i, d, id,		ifa, möte-t	ifa-sib, mötte-sib
3. Siqitaw (accensativus)	felle? mille?		nagu omast.		ifa, mötte	ifa-d, mötte-d
4. Omastaw (genitivus)	felle? mille?		a, e, i, u, o	de, te,	ifa, mötte	ifa-de, mötte-te
5. Sisefüttelew (illativus)	fellesse? millesse? kuspu?		sfe, a, e, i, u	de-sse, te-sse	ifa-sfe, mötte-sfe	ifa-de-sfe, mötte-te-sfe
6. Seesüttelew (inessivus)	felles? milles? kus?		s	de-s, te-s	ifa-s, mötte-s	ifa-de-s, mötte-te-s
7. Seefüttelew (elativus)	fellest? millest? kus?		fi	de-fi, te-fi	ifa-fi, mötte-fi	ifa-de-fi, mötte-te-fi
8. Mafüttelew (allativus)	fellese? millese? kubu?		te	de-te, te-te	ifa-te, mötte-te	ifa-de-te, mötte-te-te
9. Mafüttelew (adessivus)	fellel? milsel? kus?		l	de-l, te-l	ifa-l, mötte-l	ifa-de-l, mötte-te-l
10. Mafüttelew (ablativus)	fellest? millest? kus?		lt	de-lt, te-lt	ifa-lt, mötte-lt	ifa-de-lt, mötte-te-lt
11. Mafüttelew (caritivus)	felleta? milleta?		ta	de-ta, te-ta	ifa-ta, mötte-ta	ifa-de-ta, mötte-te-ta
12. Mafüttelew (comitativus)	fellega? millega?		ga	de-ga, te-ga	ifa-ga, mötte-ga	ifa-de-ga, mötte-te-ga
13. Mafaw (terminativus)	felleni? milieni?		ni	de-ni, te-ni	ifa-ni, mötte-ni	ifa-de-ni, mötte-te-ni
14. Saaw (factivus)	fellefs? millets?		fs	de-fs, te-fs	ifa-fs, mötte-fs	ifa-de-fs, mötte-te-fs
15. Ofew (essivus)	fellena? millena?		na	de-na, te-na	ifa-na, mötte-na	ifa-de-na, mötte-te-na

- Ülesanne: Špi tabeli päält pähä: 1) käänete nimed, 2) küsimused, mille pääle iga kääne vastab, 3) käänete lõpud, 4) mõlemate näituste käänamine!
2. Kui ühte sõna käänata tahame, peame tema **nime-tawat, ofastawat ja omastawat** ainsuses ja mitmuses tundma.
  3. Ainsuse käänded **eesütlevast** kunni **saatvani** sünnitatakse alati nende lõppude liitmise teel **omas-tawa** külge.
  4. Ainsuse **jisseütleväl** on jaolt lõpp **=sse**, mis omastawa külge tuleb liita, nagu seda tabelist näeme; jaolt on tall aga täishäälikud **a, e, i, u** kolmanda wälte häälikutega, mill korral ta sagedasti **ofastawaga** ühenäoline on. Näit. tuppä, jõkke; **saani**, kimpu, linna jne.
  5. Ainsuse **olewa** lõpp **=na** pannakse ofastawa külge, kui see täishäälikuga lõpeb, muidu aga omastawa külge. Näit. rohtuna, palkina; aga: lapsena, mehena.
  6. Mitmuse **nimetawa** lõpp on alati **=d**, mis ainsuse omastawa külge tuleb liita.
  7. Mitmuse **omastawa** põhjaks on enamiste ifka ainsuse ofastaw. On ainsuse ofastawa wiimne häälik täishäälik ehk **=d**, siis on mitmuse omastawa lõpp **=de**. Näit. leppä — leppä-de, kirjaniikku — kirjaniikku-de, puud — puu-de, maad — maade zc. Lõpeb aga ainsuse ofastaw **=t**-ga, siis on mitmuse omastawa lõpp enamiste **=te**, arvaste **=de**. Näit. inimest — inimest-te, raamatut — raamatu-te; aga: imet — ime-de, tüärt — tüär-de zc. Tähele on panna, et kui ainsuse **=d** ehk **=t**-ga lõppewäl ofastawäl ifemised häälikud kolmandas wältes on, siis painuwad nad mitmuse omastawas tõisele wältele. Näit. puud — puude, luud — luude, joont — joonte, wett — wete, uft — uste, last — laste zc.
  8. Kõiki tõisi mitmuse käändeid **jisseütlevast** pääle sünnitatakse nende lõppude liitmise teel mitmuse omastawa külge.

9. Mitmuse käändeid võib ka mitmuse osastawast sünnitada, aga enamiste üksi siis, kui sell **=i** ehk **=u** lõpuks on. Näit. filmi — filmis, kingi — kingist, haawu — haawust zc.
10. Käanatuksi on neli, mille tundemärkideks **ainsuse osastawa ja mitmuse omastawa** lõpud on.

§ 8. Esimene käänatus.

Ainsuse osastawa lõpp: **täishäälik**.

Mitmuse omastawa lõpp: **=de**.

A. Painumota sõnad.

Mitmuse osastaw: **=sid** ehk **=u**. Ainsuse nimetaw, osastaw ja omastaw ühenäolised.

	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :
Nimetaw :	a) maja	maja-d	b) kana	kana-d
Osastaw :	maja	maja-sid	kana	kanu
Omastaw :	maja	maja-de	kana	kana-de
Sisefütlew :	maja-sse*)	majade-sse	kana-sse	kanade-sse zc.

Nii käänata:

- a) eha, ema, ida, isa, kaha, kaja, keha, kera, kõla, kära, küna, liha, lina, liisa, naba, nina, oma, ora, puna, raba, saba, waba, waha; kile; abi, ani, higi, lõwi, pigi, pori, sawi, sumi (omast. suwe), tüwi (tüwe), aru, himu, karu, kacu, kogu, koru, maru, mälu, naru, niisu, olu, onu, pilu, paju, rebu, riisu, siisu, toru, tuju, tulu, talu, tanu, walu, wilu zc.
- b) kala, kana, kõwa, lina, sõna, wana, wiga zc. Sõnadel kiwi, muna, püha on mitmuse osastaw: kiwa, mune, pühi.

B. Painuwad sõnad.

a) Esimene liik.

Mitmuse osastawa lõpp: **=sid**. Ainsuse omastawal: nimetawa **d** asemel **j**, ehk: **b, d, g** langewad ära ning nimetawa **u**, olgu kus silbis tahes, muutub **o**-ks, **i** e-ks.

*) Ruumi puuduse pärast on näitustes ennegi need neli käänat üles pandud. Eõised käanded on kerget nende najal sünnitada.

Ainsuse jisseütlemal lõpu **=sfe** asemel enamiste nimetava sifemise umbhääliku kolmas wälde nimetawa lõpu täishäälikuga, ehk kui see **i** on, siis osastawa lõpu täishäälikuga, mis fell korral alati **=e** on.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	a) koda	kojad	b) tubu	tood	d) jõgi	jõed
Djst.	koda	k.da-sid	tubu	tubu-sid	jõge	jõge-sid
Dmst.	koja	koda-de	foo	tubu-de	jõe	jõge-de
Ssiv.	kotta	koda-desse	tuppu	tubu-desse	jõlle	jõge-desse

Nii käänata:

- a) jõda, pada, rada, sada.
- b) lugu, jugu, wibu, madu, nadu, wedu, pidu, rida, öde, tõde, jagu, magu, nägu, nuga, wiga, siga zc.
- d) lagi, mägi, nõgi, regi, tugi, wägi zc.

b) Õine liit.

1. Mitmuse osastawa lõpp: **=sid** ehk **=a, =e, =i, =u**. Lõpp **=sid** tuleb ainsuse osastawa tülge liita. Täishäälikute **=a, =e, =i, =u**-ga lõpewate mitmuse osastawate põhjaks on ka ainsuse osastaw; siin maksab aga järgmine seadus:

- a) On ainsuse osastawa lõpu täishäälik **a** ja esimese silbi esimene täishäälik **a, e, i, ä, õ**, siis on mitmuse osastawa lõpp enamiste **u**. Näit. laewa — laewu, kella — kellu, rihma — rihmu, jäära — jääru, sõpra — sõpru, nõela — nõelu zc.
- b) On ainsuse osastawa lõpu täishäälik **a** ja esimese silbi häälik **o, u, ö, ü**, siis on mitmuse osastawa lõpp **=e**. Näit. konna — konne, juttu — jutte, pööra — pööre, tüüra — tüüre zc.
- d) Kui ainsuse osastaw **=e**-ga lõpeb, siis on mitmuse osastawa lõpp **=i**. Näit. sõrme — sõrmi, järwe — järwi, lhte — lehti zc.
- e) On ainsuse osastawa lõpu täishäälik **=i**, siis on mitmuse osastawa lõpp **=a**. Näit. wofki — woffa, poisfi — poisja, sirpi — sirpa zc.
- g) Kui ainsuse osastawa lõpu täishäälik **u** on, siis on mitmuse osastawa lõpp **=a**. Näit. lindu — linda, lõkju — lõkja zc. Mõlemaid lõppusid j. o. **=sid** ja **=a, =e, =i, =u**, tarwitatakse nendejamade sõnade juures; kord on aga üks, kord tõine rohkem pruugitaw.

2. Ainsuse o s a s t a w a l on kolmas, o m a s t a w a l
tõine ehk esimene sifemiste häälikute wälde.

3. Ainsuse sifseütlem on enamiste o s a s t a w a g a
ühefugune.

E s i m e n e o s a.

Ainsuse nimetawal kolmas sifemiste häälikute wälde.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Rmt.	a) liin	linna-d	b) kott	koti-d
Dst.	linna	linna-sid, linnu	kotti	kotti-sid, kotta
Dmst.	linna	linna-de	koti	kotti-de
Esftl.	linna	linna-desse	kotti	kotti-desse

Mii käänata:

a) Lõpphäälik *) a: koon, juun, wiin, änn, kell, kull,
will; haaw, kuum, liiw, piin, ruun; hein, kael, kaun,
laew, nael, paun, saun, sõel, tael, waew; ilm, karw,
kehw, kurw, maks, mets, werst, saks, ots, rasw, film,
tõrw; lõug, sang.

Lõpphäälik =e: tann, nõnn, õnn, tall, põll; toom;
lõim, taim, toim, sõim; hirm, järw, nurm, parw, jarw,
jalw, sõlm, sõrm, talw, kang.

Lõpphäälik =i: kann, tann, kann, pann, häll, kull,
tall, fall; haan, haan, kaal, jaal, siil, tool, kuur, puur;
arm, arst, jõhw, tõrts, sort; kauris, pois; maris, märis,
wäris; jäng, pang 2c.

Lõpphäälik =u: lõnn, kann, kann, hull; kiil, loom; auu,
nõuu; arm, hirm, kakk, kask, kinn, kirst, kops, lops, tolm 2c.

b) Lõpphäälik =a: kapp, kapp, kepp, lepp, sepp; kott,
lakk, moff, noff, piik, rokk, sukk, wakk 2c.

Lõpphäälik =e: kuff, tupp 2c.

Lõpphäälik =i: kapp, kepp, lapp, papp, japp, supp,
tropp, trepp; kott, jutt, kütt, latt, lett, lott, matt, patt,
pütt, tutt, wutt; jakk, kakk, näkk, pakk, pukk, tekk, trükk,
tuff, tükk, woff 2c.

Lõpphäälik =u: kapp, lipp, lõpp, nupp, ropp; patt,
nutt, rutt; pakk, luff, siik 2c. — Niisama tulewad ka kahe-
ja mitme-silbilised painuwad sõnad käänata, millel =dik, =lit,

*) See on ainsuse o s a s t a w a ja o m a s t a w a lõpu täishäälik.

=mit, =nit, =ndit, =pit, =rit, =stik, =wit lõpuks on. Näit. wabadit, kirjalik, kasulik, tululik, õnnelik, waimulik; kirtsmit, lademik, südamik; kirjanik, kodanik, kümmit, lihunit, talunit, kaswandit, neljandit, wiieudit; kanarpik, sarapik; ämarik, ümarik, wästrik; kuristik, laewastik, mägestik, rägastik, saarestik, sõnastik; olewik, minewik, tulewik, widewik 2c.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Mnt.	d) laad	laada-d	e) hull	hulga-d
Dist.	laata	laata-sid, laatu	hulka	hulka-sid, hulke
Dmst.	laada	laada-de	hulka	hulka-de
Esstl.	laata	laata-desse	hulka	hulka-desse

Nii käänata:

d) Lõpphäälilik =a: waap, noot, piit, riit, sõöt; waip, kaup, ait, laut, loof, mõõf, muuf, praaf, paif 2c.

Lõpphäälilik =e: eit.

Lõpphäälilik =i: hoop, nõöp, roop, suut, toot, küüt, niit, noot, paat, pliit, sõöt, waat, joof, mõõf, sõõf, kleit 2c.

Lõpphäälilik =u: joot, kaap, keet, liit, mõõt, ruut, loit 2c.

e) Lõpphäälilik =a: hurt, kelp, malk, munk, murk, nõrk, palk, pulk, pump, ränk, ronk, salk, tark, tilk, wirk, latw, ritw 2c.

Lõpphäälilik =i: halp, karp, kilp, julp, sirp; kant, kont, hunt, lint, part, pant, rent, sant, tont; hark, märk, nirk, palk, tõlk, tell 2c.

Lõpphäälilik =u: hilp, kimp, temp, karkt, polk, wätk, wõrk, wõnk 2c.

g) Ainsuse nimetawa ja osastawa rg, lg asemel on omastawal rj, lj.

	Ainsus:	Mitmus:
Mnt.	felg	felja-d
Dist.	felga	felga-sid, felgi
Dmst.	felja	felga-de
Esstlw.	felga	felga-desse

Nii käänata:

Lõpphäälilik =a: nälg, härg, märg,

Lõpphäälilik =e: jälg, tülg, telg, käre, färe 2c.

Sõnabel: leib, tiib, kurb on pehmes paines =b asemel =w.

h) Ainsuse nimetawa ja osastawa ld, nd, rd asemel on omastawal ll, nn, rr.

	Nimisus :	Mitmus :
Nmt.	wald	walla=d
Dfst.	w:lba	walda=ſib, walbu
Dmst.	walla	walda=de
Esfil.	walda	walda=desſe 2c.

Nii käänata :

Lõpphäälit **a**: kild, kuld, muld, ſild, ſuld, tõld;
hind, händ, mänd, pind, pund, rand, rind, wend, kard, kord
wörd 2c.

Lõpphäälit **i**: mold.

Lõpphäälit **u**: kild, känd, põld 2c.

- i) Nimsuse nimetawa ja oſastawa kolmanda wälte häälikute järel: eiswad =**b**, =**d**, =**g**, =**f**, =**t** langewad omastawas ära, nina sõna ſisemine häälikute olef wajub tõisele ehk esimesele wältele.

	Nimisus :	Mitmus :
Nmt.	laud	laua=d
Dfst.	lauda	lauda=ſib, lau=du
Dmst.	laua	lauda=de
Esfil.	lauda	lauda=desſe 2c.

Nii käänata :

Lõpphäälit **a**: haud, liud, nõid, põud, rand; arg,
jalg, liig, lõug, jõrg, õlg, wõlg; tuht, ſaht, tuſt, laiſt, piift,
rõõſt; koht, luht, piht, wiht 2c. — Järgmised sõnad käänataſe
nii: aed — aeda — aia; aeg — aega — aja; lõõg — lõõga,
— lõja; poeg — poega — poja; roog — rooga — roa.

Lõpphäälit **e**: tuub, kurg, ſulg, jõlg, õlg; leſt, kaſt,
põſt, waſt, tuuſt, jääſt; laht, leht, täht, rehi (rehte, rehe 2c.
ſiis weel: mood — moodi — moe; pood — poodi — poe;
ſaag — ſaagi — ſae 2c.

Lõpphäälit **i**: wäht, jaht, juht, ſiht, ſiht, waht 2c.

Lõpphäälit **u**: hüüd, jõud, liud, keerd, neeld; luht,
muht, puht, põht, rõht, taht, wiht, järſt, uſt, kääſt; juht, kõht,
waht, rohi (rohtu — rohu) 2c. Weel: hoog — hoogu — hoo;
roog — roogu — roo; woog — woogu — woo 2c.

Tõine oja.

Nimsuse nimetawal esimene ſisemiste häälikute wälde.

- a) Nimsuse nimetawa lõpu =**i** asemel on oſastawal =**ja**, mille ees nimetawa lõpu =**i** eesſeisaw umbhäälik kolmandale wältele tõuseb; omastawal =**ja** eesminewa nimetawa umbhäälikuga:

	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	lobi	lobja-d
Dst.	lotja	lotja-sid, lotju
Dmst.	lobja	lotja-de
Esstl.	lotja	lotja-desje

Nii käämata :

hari, kari, kiri, kuri, kuhi, kali, lubi, lobi, mari, nali, ori, padi, põhi, fari, turi, wari zc. Siis weel: ahi — ahju — ahju; waki — walju (ka waljut) walju zc.

b) Ainsuse nimetawa lõpu **=ber, =der** asemel on osastawal **pra, tra, omastawal =bra, =dra.**

	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	föder	föderad
Dst.	föpra	föpra-sid, föpru
Dmst.	föbra	föpra-de

Nii käämata :

ader, nöder, oder, pöder, puder zc. Ainsuse sisseüttelewal on lõpp **sfe.**

§ 9. Teine käänatatus.

Ainsuse osastawa lõpp : **=D**; mitmuse omastawa lõpu-
sõlt : **=de.**

A. Painumata sõnad.

	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	herra	herra-d
Dst.	herra=d	herra-sid
Dmst.	herra	herra-de
Esstl.	herra=sfe	herra-desje

Nii käämata :

Madu, Anna, Anu, Süri, kroonu, Leenu, mamma, neiu, peiu, papa, Peedu, Eiu zc. ja weel: tui, sui, wõi, wäi, batarei zc.

B. Painuwad sõnad.

	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	a) luu	luu-d	b) töö	töö-d	d) tuli	tule-d
Dst.	luu=d	luid	töö=d	töö-sid	tuld	tule-sid
Dmst.	luu	luu-de	töö	töö-de	tule	tule-de
Esstlw.	luu=sfe	luu-desje	töö=sfe	tööde-sje	tule=sje	tule-desje

Nii käämata:

- a) **muu, puu, hää, jää, maa, pää.**
 b) **kuu, prii, püü, soo, juu, jüü (jüüd), tee, wöö** 2c. - Sõnad:
 del: **maa, pää, juu, soo** on ainsuse sisseütlev: **maha, päha,**
juhu, johu.
 d) **meri, veri, mõni, uni, lumi.** Ainsuse osastav sõnadest **mõni,**
lumi on mõnda, lund.

§ 10. Kolmas käänatuse.

Ainsuse osastava lõpp =**t**; mitmuse omastava lõpp =**de**.

A. Painutamata sõnad.

	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	kõne	kõne-d
Dfst.	kõne-t	kõne-sid
Dmst.	kõne	kõne-de
Esstl.	kõne-sse	kõne-desse.

Nii käämata:

ahe, ime, mure, pale, palju, pere, rahe, rubla, wahe, wale 2c.

B. Painutvad sõnad.

	Ainsus :	Mitmus :	Ainsus :	Mitmus :
Nmt.	a) akan	akna-d	b) fammal	fambla-d
Dfst.	akan-t	akna-id	fammalt	fambla-id
Dmst.	akna	akan-de	fambla	fammal-de
Esstl.	akna-sse	akan-desse	fambla-sse	fammal-desse

Nii käämata:

- a) **katal, foonal, küünal, küünar, peenar, tatar, tungal, wästar**
 2c. **tütar (tütart, tütre** 2c.)
 b) **rennmal, wennmal, kammel, (kammelt, kamble).** Weel: **kann-**
nel — kannelt — kandle; põial — põialt — põidla.

§ 11. Neljas käänatuse.

Ainsuse osastava lõpp =**t**; mitmuse omastava lõpp =**te**.

A. Painumata sõnad.

a) **E s i m e n e l i i k.**

Mitmuse osastava lõpp =**id** eesminewa ainsuse omastava lõpu täishäälikuga kui see mitte ise =**i** ei ole.

a) Ninsuse nimetaw ja omastaw ühesugused.

Ninsus: Mitmus:

Nmt.	arwaja	arwaja-d
Dfst.	arwaja-t	arwaja-id
Dmst.	arwaja	arwaja-te
Esstl.	arwaja-sse	arwaja-tesse

Nii käänata:

hakkaja, katsuja, kuulutaja, ütleja, zc., maanela, toonela, õnnela; Arula, Karula, Pihkwa; malewa, aasta, lõuna zc. kewade, sügise; Emmaste, Piigaste, Sangaste, Telliste zc. haige, julge, kange, kerge, lahke, leige, niiske, raske, wärske, wänge zc. armutu, hooletu, häbitu, inetu, jalutu, keeletu, kõrwutu, õnnetu, wallatu, furni zc.

b) Ninsuse omastaw sünnib lõputäishääliku liitmise teel nimetawa külge, mis ka osastawa lõpu -t ette seisma jääb.

Ninsus: Mitmus:

Nmt.	jumal	jumala-d
Dfst.	jumala-t	jumala-id
Dmst.	jumala	jumala-te
Esstl.	jumala-sse	jumala-tesse

Nii käänata:

Lõpphäälik =a: humal, rumal, kawal, nädal; helin, kähin, kolin, usin, kasin; oraw, edew, igaw, teraw, wäraw, armas-taw, elustaw, waimustaw; kodar, kübar, kõwer, aabits, kammitš; isand, emand; auus, elus, ilus, magus, nägus zc.

Lõpphäälik =i: kabel, pudel, rebel, tabel, paber, pagar; ammet, weerand, wikat; miljon, biljon; Jakob, Joosep, kanep, käänap, Taawet zc. Weel: kurat — kuradit — kuradi.

Lõpphäälik =u: lahing, leping, pööning; isak, emak, joodik, kaasik, kaskik, kirik, liipsik, männik, mustik, noorik, olek, tulek, poolik, päalik, rätik, saadik, sarmik, tammik zc.

d) Ninsuse osastaw sünnib -t, omastaw =e liitmise teel nimetawa külge.

Ninsus: Mitmus:

Nmt.	jalas	jalase-d
Dfst.	jalast	jalase-id
Dmst.	jalase	jalas-te
Esstl.	jalase-sse	jalas-tesse

Nii käänata:

harjas, kabras, oras, teras, ilwes, keres, kümnes, emis, kütis, Madis, nugis, terwis, Tõnis, hulgus, jalus, kaelus, kannus, kohus, lõhmus, rinnus, filmus, sõrmus, wammus zc.

- e) Ainsuse nimetava lõpu **=ne** asemel on osastawal **=ft**, omastawal **=fe** lõpuks.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	karjane	karjase=d
Dfst.	karjast	karjase=id
Dmst.	karja-se	karjas-te
Esftl.	karjase-sse	karjas-tesse

Nii käänata:

alune, hobune, ivane, kivine, kummine, mullane, nõgene, omane, pöörane, rebane, savine, tuline, võne zc.

- g) Ainsuse nimetava lõpu **=ne** asemel on osastawal **=set**, omastawal **=se** lõpuks.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	äärne	äärse=d
Dfst.	äärse-t	äärse=id
Dmst.	äärse	äärse-te
Esftl.	äärse-sse	äärse-tesse

Nii käänata:

heilne, kaubne, keelne, meelne, muldne, orgne, pikne, päälne, waitne, õlgne zc.

- h) Ainsuse osastavas tuleb **=dat**, omastavas **=da** nimetava külge liita.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	hale	haleda=d
Dfst.	hale-dat	haleda=id
Dmst.	hale-da	haleda-te
Esftl.	hale-dasse	haleda-tesse

Nii käänata:

ere, hele, hõbe, jahe, jõe, kale, libe, kole, käre, lage, lahe, mage, mahe, nobe, pime, sage, sõge, tahe, tige, tihed, tume zc.

- i) Ainsuse omastavas tuleb **=me** nimetava külge liita.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	aše	ašeme=d
Dfst.	aše-t	ašeme=id
Dmst.	aše-me	ašeme-te
Esftl.	aše-me-sse	ašeme-tesse

Nii käänata:

ebe, habe, lade, pide, fide, jäde zc. Weel: süda — südant — südame zc.

j) Ainsuse nimetawa lõpp =s langeb ära.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	harakas	haraka-d
Dfst.	haraka-t	haraka-id
Dmst.	haraka	haraka-te
Esfil.	haraka-sse	haraka-tesse

Nii käänata:

ahelas, elajas, elufas, juurikas, jöhwikas, kadakas, karikas, kaju-
kas, kuningas, latikas, liblikas, maasikas, mardikas, nullikas,
põrnikas, punakas zc.

k) Ainsuse nimetawa lõpusilbi e langeb ära.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	waagen	waagna-d
Dfst.	waagnat	waagna-id
Dmst.	waagna	waagna-te
Esfil.	waagna-sse	waagna-tesse

Nii käänata:

Lõpphäälid a: kaaren, kindel, koorem, korsten, nuffer,
poogen, weider zc.

Lõpphäälid i: aader, hõwel, ingel, jünger, kahmel,
kantsel, keiser, kringel, Mikkel, Pärtel, Peeter, piibel, pähtel,
rüütel, tohter, toober zc.

l) Ainsuse nimetawa lõpu =u langeb ära.

	Ainsus:	Mitmus:
Nimt.	kukkur	kukru-d
Dfst.	kukrut	kukru-id
Dmst.	kukru	kukru-te
Esfil.	kukru-sse	kukru-tesse

Nii käänata:

junkur, kangur, nahkur, suhkur, tuhkur zc.

b) Lõine liid.

Mitmuse ofastawa lõpp =i.

a) Ainsuse ofastawas tuleb =t, omastawas =e nimetawa
külge liita.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	kogudus	koguduse-d
Dfst.	kogudus-t	kogudus-i
Dmst.	kogudus-e	kogudus-te
Esfil.	kogudus-sse	kogudus-tesse

Nii käänata:

alandus, armastus, ehmatus, edendus, etendus, halastus, hakatus, ilustus, kaunistus, kirjandus, nähtavus, osavus, viletsus, ahnus, algus, ihnus, julgus, laiskus, orjus, rahvus, sõprus 2c.

b) Ainsuse osastaval on =st, omastaval =se nimetava lõpu =ne asemel.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	Gestlane	Gestlase=d
Dst.	Gestla-st	Gestlas-i
Dmst.	Gestla-se	Gestlas-te
Sstl.	Gestlase-se	Gestlas-tesse

Nii käänata:

- 1) Inglise, Karjalane, Lätlane, Soomlane, Venelane, Virulane 2c.
- 2) kasilane, kihulane, kiriklane, waenlane, warblane 2c.
- 3) abiline, armuline, leheline, mägiline, rammuline, waewaline 2c.
- 4) esimene, inimene; ajamine, elamine, olemine, tulemine 2c.
- 5) armukene, eidekene, isakene, kaunikene, lehekene, päikene 2c.
- 6) haruldane, hõbedane, jämedane, minewane, tulewane, igawene, ümmargune 2c.

B. **Rainuvad sõnad.**

a) **E s i m e n e l i i t.**

Mitmuse osastawa lõpp =i. Ainsuse nimetaw ja osastaw kõwas, omastaw ja mitmuse omastaw nõrgas paines.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	a) meel	meele=d	b) kaas	kaane=d	d) tõrs	tõrred
Dst.	meel-t	meel-i	kaan-t	kaas-i	tõr-t	tõrs-i
Dmst.	meel-e	meel-te	kaane	kaan-te	tõrre	tõr-te
Sstl.	meel-de	meel-tesse	kaan-de	kaan-tesse	tõr-de	tõr-tesse

Nii käänata:

- a) hool, hää, joon, keel, koor, nool, noor, pool, saar, soon, suur, tuul 2c. — Ainsuse sisseittelema lõpu =de asemel võib mõnes sõnas ka korrapäraline lõpp =sse feista; see maksab ka b, d ja e kohta.
- b) tüüs, laas, lääs.
- d) õrs, tõrs, wõrs, wars, parrs 2c.

	Ainjus :	Mitmus :
Nmt.	e) uus	uue=d
Dst.	uut	uuf-i
Dmst.	uue	uu-te
Esfil.	uude	uu-tesse

Nii kääntata :

kuus, köis, põis, reis, täis, viis j. c. Sõnad : mees, laps, uks
käänatakse nii : ainjus : mees, meest, mehe, mehesse ; laps, last,
lapse, lapsesse ; uks, uft, ukse, ukseesse ; mitmus : mehed, mehi,
meeste ; lapsed, lapsi, laste ; ukjed, ukfi, uste.

b) Tõine liik.

Mitmuse ofastava lõpp =a.

Nimetawa lõpu =si asemel on ofastawal =tt, omastawal =e ;
u muutub omastawas o-ks, ü ö-ks.

	Ainjus :	Mitmus :
Nmt.	käsi	käe=d
Dst.	kätt	käe-a
Dmst.	käe	kä-te
Esfil.	kätte	kä-tesse

Nii kääntata :

esi, kesi, lüsi, mesi, süsi, süsi, tõsi, wesi.

d) Kolmas liik.

Mitmuse ofastawa lõpp =id eesminewa ainjuse omas-
tawa lõpphäälikuga. Ainjuse nimetaw ja ofastaw nõr-
gas, omastaw kõwas paines.

Esimene osa.

Ainjuse ofastawa lõpu =t ees seisaw= ning omastawa lõpp-
häälik on =e.

	Ainjus :	Mitmus :	Ainjus :	Mitmus :
Nmt.	a) hoone	hoone=d	b) piiste	piiste=d
Dst.	hoonest	hoone-id	piiste-t	piiste-id
Dmst.	hoone	hoone-te	piiste	piistete
Esfil.	hoone=se	hoone-tesse	piiste=se	piiste-tesse

Nii kääntata :

a) kiire, rooste, laine, paine, paife, paiste j. c.

b) ahne, ihne, kaste, katse, kutse, palwe, tarwe, terwe j. c.

	Ainjus :	Mitmus :	Ainjus :	Mitmus :
Nmt.	d) kate	katte=d	e) kaabe	kaape=d
Dst.	kate-t	katte-id	kaabe-t	kaape-id
Dmst.	katte	kate-te	kaape	kaabe-te
Esfil.	katte=se	kate-tesse	kaape=se	kaabe-tesse

Nii käänata:

- d) mõte, wõte, lõpe, ripe, ife, äfe, tõfe 2c.
 e) heide, kõide, kraabe, laide, peide, raibe, täide, tilge, targe, waade, wiide 2c.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	g) wanne	wande=d	h) kääne	käände=d
Dfst.	wanne-t	wande=id	kääne-t	käände=id
Dmst.	wande	wanne-te	kääne	kääne-te
Esftl.	wande-sje	wanne-tesje	kääne-sje	kääne-tesje

Nii käänata:

- g) anne, kolle, murre, purre, wõrre 2c.
 h) keere, määre, nõue, paine, vööre, püüe, riie, wääne 2c.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	i) ehe	eh-te=d	j) mähe	mäh-te=d
Dfst.	ehe-t	eh-te=id	mähe-t	mäh-te=id
Dmst.	eh-te	ehe-te	mäh-te	mähe-te
Esftl.	eh-te-sje	ehe-tesje	mäh-te-sje	mähe-tesje

Nii käänata:

- i) lahe, puhe, uhe.
 j) pühe. Weel: pale — palet — palge.

E õ i n e o j a.

Ainsuse nimetawa lõpp **=s** kufub omastawas ära. Sijemiste häälikute olek niisama kui esimesel osal.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	a) oinas	oina=d	b) ratas	ratta=d
Dfst.	oina-s-t	oina=id	rata-s-t	ratta=id
Dmst.	oina	oina-s-te	ratta	ratas-te
Esftl.	oina-sje	oina-s-tesje	ratta-sje	ratas-tesje

Nii käänata:

- a) maias, jäinas, taewas, räästas, wooras, wõdras; kangas, kitsas, kofkas, kirwes, kallis, kaunis, narmas, rõngas, toores, wõllas, õõnes 2c.
 b) mätas, fikas, okas, rikas, rufis 2c.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	d) jaabas	jaapa=d	e) lammas	lamba=d
Dfst.	jaaba-s-t	jaapa=id	lamma-s-t	lamba=id
Dmst.	jaapa	jaaba-s-te	lamma	lammaste
Esftl.	jaapa-sje	jaaba-s-tesje	lamma-sje	lamma-s-tesje

Nii kääntata:

- d) koobas, kääbas, laegas, kungas, kõlgas, abras, tõbras, kobras zc.
 e) hammas, jammas.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	g) kallas	kalda=d
Dfst.	kallast	kalda=id
Dmst.	kalda	kallas=te
Esstl.	kalda=se	kallas=tesse

Nii kääntata:

- g) kinnas, warras.

K o l m a s o s a .

Ainsuse nimetawa lõpphääliku =e asemel on omastawal =me; nimetaw ja osastaw nõrgas, omastaw kõwas paines. Mitmuse omastaw sünnib ainsuse omastawa põhjal.

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	iste	istme=d
Dfst.	iste=t	istme=id
Dmst.	ist-me	istme=te
Esstl.	istme=se	istme=tesse

Nii kääntata:

aste, tõste, liige, sõõre, woole, seitse zc. Siis veel: wõti — wõtit — wõtme; mitu — mitut — mitme; seeme — seemet — seemne.

K e l j a s o s a .

Ainsuse nimetawa lõpu =as, =us, =is asemel on omastawal =sa; muidu needsamad seadused, mis kolmandamal osal.

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	a) armas	armsa=d	b) õnnis	õndsja=d
Dfst.	armast	armsa=id	õnnist	õndsja=id
Dmst.	arm-sa	armsa=te	õndsja	õndsja=te
Esstl.	armsa=se	armsa=tesse	õndsja=se	õndsja=tesse

Nii kääntata:

- a) ärgas, hoolas, woolas, walwas, ainus, hirmus, hõlbus, tähtis zc.
 b) sünnis.

Sõnad: kohus, puhas, waras, waher kääntakse nii: kohut, puhast, warast, wahert; kohutu, puhtu, wargu, wahtra; mitmus: kohitud, puhtud, wargad, wahtrud; kohutuid, puhtuid, warguid, wahtraid; kohutute, puhtute, wargate ehk waraste, wahtrate zc. Nagu „waher“ nii kääntatakse ka „aher“.

Omadussõna ja nimisõna ühes käänamine.

Kui omadussõna ja nimisõna üheskoos käänatakse, siis on **ilmaütleväl, kaasaütleväl, rajatväl ja oleväl** omastava nägu, muidu on tall needsamad lõpud, mis nimisõnalgi. Näit.

Nimisõna:

Mitmus:

Mnt.	ilus tuba	ilusad toad
Dst.	ilusat tuba	ilusaid tubasid
Sht.	ilusa toa	ilusad toad
Dmst.	ilusa toa	ilusate tubade
Esstl.	ilusasse tuppa	ilusatesse tubadesse
Estl.	ilusas toas	ilusates tubades
Estl.	ilusast toast	ilusatest tubadest
Maletl.	ilusale toale	ilusatele tubadele
Maltl.	ilusal toal	ilusatel tubadel
Malttl.	ilusalt toast	ilusatelt tubadelt
Mnttl.	ilusa toata	ilusate tubadeta
Rstl.	ilusa toaga	ilusate tubadega
Rj.	ilusa toani	ilusate tubadeni
Sw.	ilusaks toaks	ilusateks tubadeks
Sl.	ilusa tubana	ilusate tubadena

Nimisõna:

Mitmus:

Mnt.	suur asi	suured asjad	
Dst.	suurt asja	suuri asju	
Sht.	suure asja	suured asjad	
Dmst.	suure asja	suurte asjade	
Esstl.	suurde asjasse	suurtesse asjadesse	ehk suurisde asjusse
Estl.	suures asjas	suurtes asjades	" suuris asjus
Estl.	suurest asjast	suurtest asjadest	" suurist asjust
Maletl.	suurele asjale	suurtele asjadele	" suurile asjule
Maltl.	suurel asjal	suurtel asjadel	" suuril asjul
Malttl.	suurelt asjalt	suurtelt asjadelt	" suurilt asjult
Mnttl.	suure asjata	suurte asjadeta	" suurte asjuta
Rstl.	suure asjaga	suurte asjadega	" suurte asjuga
Rj.	suure asjani	suurte asjadeni	" suurte asjuni
Sw.	suureks asjaks	suurteks asjadeks	" suuriks asjaks
Sl.	suure asjana	suurte asjadena	" suurte asjana

§ 12. Võrdlemine (comparatio).

1. Omadussõnadel on kolm omaduse astet ehk võrret. Näit. pink on kõrge, tool on kõrgem, laud on kõige kõrgem. Nende nimed on: esimene võrre (positivus), teine võrre (comparativus) ja kolmas võrre (superlativus).

2. Tõine võrre sünnib esimesest võrdest seeläbi, et esimese võrde ainsuse omastavale **m** külge liidetakse ning et omastava lõpphäälik **m** ees sagedaste **e**-ks muutub. Näit. lahja — lahjam, kasuliku — kasulikum, rikka — rikkam, waele — waesem, kõwera — kõweram, puhta — puhtam, helde — heldem, kalli — kallim 2c. aga: kõwa — kõwem, wana — wanem, fehwa — fehmem, pika — pikem, nõrga — nõrgem, wirga — wirgem, paksu — pakssem, sandi — sandem 2c.
3. Kolmas võrre sünnib, kui sõna „kõige“ tõise võrde ette pannakse. Näit. kõige lahjam, kõige kasulikum, kõige kõwem 2c.
4. Sõna „hää“ võrreldakse: hää — parem — kõige parem.
5. Pääle omadussõnade võrreldakse ka mõnd nimisõna ja ajasõnade keskõna. Näit. sõber — sõbrem — kõige sõbrem, koer — koerem — kõige koerem, kelm — kelmim — kõige kelmim; haritud — haritum — kõige haritum, lagunud — lagunum — kõige lagunum 2c. Ka weel: hakkaja — hakkajam — kõige hakkajam 2c.
6. Niisama kui esimest võrret, käänatakse ka tõist ja kolmandamat võrret nimisõnaga ühes. Näit.

Ainsus:

Mitmus:

a)	Nmt.	kasulikum raamat	kasulikumad raamatud
	Dst.	kasulikumat raamatut	kasulikumaid raamatuid
	Dmst.	kasulikuma raamatu	kasulikumate raamatute
	Esstl.	kasulikumasse raamatusse	kasulikumatesse raamatutesse
b)	Nmt.	kõige wanem mees	kõige wanemad mehed
	Dst.	kõige wanemat meest	kõige wanemaid mehi
	Dr-st.	kõige wanema mehe	kõige wanemate meeste
	Esstl.	kõige wanemasse mehesse	kõige wanematesse meestesse
		ine	ine

§ 13. Ase sõna.

Ase sõnad on niisugused sõnad, mida nimisõnade asemel tarwitatakse. Neid on kuut jagu.

1. Iselised ase sõnad (pronomina personalia): mina, sina, tema; meie, teie, nemad. Esimene iselane (persona) mina, meie — on rääkim, tõine: sina, teie — wasturääkim, kolmas: tema, nemad — räägitaw.

Liisa. Kuupattumas kõnes üteldakse „fina“ asemel „teie“. Kirjades kirjutatakse fina ja teie suure algtähega, niisama ka kõik nende käänded.

Selgiti asefõnu käänatakse järgmisel viisil:

Käänded:	1. i f e l a n e.		2. i f e l a n e.		3. i f e l a n e.	
	Minjus:	Mitmus:	Minjus:	Mitmus:	Minjus:	Mitmus:
1. Int.	mina, ma	meie, ma	fina, ja	teie, te	tema, ta	nemad, nad
2. 1. Sst.	mind	meid	find	teid	teda	neid
3. 2. Sst.	minu, mu, mind	meid	finu, su, sind	teid	tema, ta (teda)	neid, nemad, nad
4. 3. Sst.	minu, mu	meie, meite	finu, su	teie, teite	tema, ta	nende
5. 4. Sst.	minusse	meisse, meitesse	finusse	teisse, teitesse	temasse	nendesse, neisse
6. 5. Sst.	minus	meis, meites	finus	teis, teites	temas	nendes, neis
7. 6. Sst.	minust	meist, meitest	finust	teist, teitest	temast	nendest, neist
8. 7. Sst.	minule, mulle	meile, meitele	finule, sulle	teile, teitele	temale, talle	nendele, neile
9. 8. Sst.	minul, mull	meil, meitel	finul, sull	teil, teitel	temal, tall	nendel, nel
10. 9. Sst.	minult, mult	meilt, meilt	finult, sult	teilt, teilt	temalt, talt	nendelt, neilt
11. 10. Sst.	minuta	meteta, meteta	finuta	teiteta, teiteta	temata	nendeta
12. 11. Sst.	minuga	meiega, meiega	finuga	teiega, teiega	temaga	nendega
13. 12. Sst.	minuni	meieni, meieni	finuni	teieni, teieni	temani	nendeni
14. 13. Sst.	minuks	meiks, meiks	finuks	teiks, teiks	temaks	nendeks
15. 14. Sst.	minuna	meina, meina	finuna	teina, teina	temana	nendena

2. Enesekohalised afešõnad (pronomina reflexiva):
 ise, oma. „Ise“ käänatakse nii:

	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	ise	ise
Dst.	ennast, end	endid, end, ennast
Sht.	ennese, enda	endid, ennast
Dmst.	enese, enda	eneste, endi
Ssftl.	enesesse, endasse	enestesse, endisse
Sstl.	eneses, endas	enestes, endis
Sstütl.	enesest, endast	enestest, endist
Maletl.	enesele, endale	enestele, endile
Maltl.	enesel, endal	enestel, endil
Mttl.	eneselt, endalt	enestelt, endilt
Ilmtl.	eneseta, endata	enesteta, endita
Rjtl.	enesega, endaga	enestega, endiga
Rjw.	eneseni, endani	enesteni, endini
Sw.	eneseks, endaks	enesteks, endiks
Il.	enesena, endana	enestena, endina

„Oma“ jääb, kui teda nimisõnaga ühes tarvitatakse, muutmata. Näit. oma raamat, oma raamatut, oma raamatust *rc.* Kui „oma“ üksi (nimisõnana seisab), siis käänub ta nagu esimese käänatuse painumata sõnad.

Kui iselisi ja enesekohalisi afešõnu üheskoos tarvitatakse, siis käänatakse neid nagu üheskoos seisvat omadus- ja nimisõna. Näit. mina ise, mind ennast, minu enese *rc.*

3. Näitavad afešõnad (pronomina demonstrativa)
 on: see; too; seesinane; niisugune; määrane; säärane;
 seesama. „See“ ja „too“ käänatakse nii:

	Ainsus:	Mitmus:	Ainsus:	Mitmus:
Nmt.	see	need	too	noob
Dst.	jeda	neid	toda	noid
Sht.	selle, see	need	tolle, too	noob
Dmst.	selle, see	nende	tolle, too	nonde
Ssftl.	sellesse, sesse	neisse	tollesse, toosse	noisse
Sstl.	selles, ses	neis	tolles, tos	nois
Sstl.	sellest, sest	neist	tollest, tost	noist
Maletl.	sellele, selle	neile	tollele, tolle	noile
Maltl.	sellel, sell	neil	tollel, toll	noil
Mttl.	sellelt, sellt	neilt	tollelt, tolt	noilt
Ilmtl.	selleta	nendeta	tolleta	nondeta

	Latins:	Latins:	Latins:	Latins:
Rfl.	jellega, jeega	nendega	tollega, tooga	nondega
Rjw.	jelleni, jeni	nendeni	tolleni, tooni	nondeni
Sw.	jelleks, jeks	nendeks	tolleks, tooks	nondeks
Dlw.	jellena	nendena	tollena	nondena

Rahetordseid näitawaid asejõnu käänatatse nagu üheskoos seiswaid nimi- ja omadusjõnu. Näit. seesinane, sedasinafi, sellesinafi, seesesinasesse, mitmus: needesinased, neidesinasid, nendesinaste 2c. seesama, sedasama, sellesama; mitmus: needsamad, neidesamu, nendesamade 2c. „Niisugune“, „määrane“, „jäärane“ käänatatse: niisugusti, määrasti, jäärasti, niisuguse, määrase, jäärase; mitmus: niisugused, määrased, jäärased, niisuguseid, määraseid, jääraseid 2c.

4. **S i d u w a d a s e j õ n a d** (pronomina relativa): kes; mis; misugune; määrane; **kumb**.

„Kes“ ja „mis“ käänamist waata käänamise tabellist; misugune käänatatse niisama kui „määrane“; **kumb**: **kumbat**, **kumba** 2c.

5. **K ü s i w a d a s e j õ n a d** (pronomina interrogativa): kes? mis? misugune? määrane? **kumb**? Käänamine nagu ülehel.

6. **U m b a r w u l i s e d a s e j õ n a d** (pronomina indefinita): iga; igaüks, mõni; keegi; ei keegi; **mu**; mitu; mõningas; mingisugune; üks, ei üksgi; misgi, ei misgi; **emb kumb**; kõik.

„Iga“ käänatatse: iga, iga, iga, igasse 2c., igaüks: igaühte, igaühe, igaühesse 2c., mõni: mõnda, mõne; mõned 2c., „keegi“: kedagi, kellegi, kellegisse, kellegis 2c., „mu“: muud, muu, muusse; **muud** 2c., „mitu“: mitut, mitme; mitmed 2c., „mõningas“: mõningat, mõninga; mõningad 2c., „mingisugune“: mingisugusti, mingisuguse, mingisugused 2c., „üks“: ühte, ühe; ühed 2c., „ei üksgi“: ei ühtegi, ei ühegi 2c., „misgi“: midagi, millegi 2c., „**emb kumb**“: **embat kumbat**, **emba kumba** 2c., „kõik“: kõike, kõige, kõigesse 2c. mitmus: kõik, kõiki, kõikide, kõikidesse 2c. Kui „kõik“ nimisõnaga üheskoos tarwitatakse, siis käänatatse ta mitmuses nii: kõik asjad, kõiki asju, kõikide asjade, kõigisse asjusse, kõigis asjus, kõigil asjul 2c.

§ 14. Arwusõna (numerale).

Arwusõnad nimetawad asjade arwu, forda ehk aset ja wäärtust. Need on fuut jagu:

- 1) Põhiarwud (numeralia cardinalia): üks, kaks, kolm, neli, viis, kuus, seitse, kaheksa, üheksa, kümme 2c.; ükstõistkümme, kakskümme, kolmkümme viis 2c., sada, tuhat, miljon, biljon 2c.
- 2) Kordarwud (n. ordinalia): esimene, tõine, kolmas 2c. ühestõistkümnes, kahestõistkümnes 2c., sajasa, tuhandes 2c. *)
- 3) Murdarwud (n. fractionalia): pool, kolmandik, neljandik, wiendik, kuendik, kümnendik, ühetõistkümnendik, kahekümnendik, sajandik, tuhandik 2c.
- 4) Sindarwud (n. pretialia): üheline, kaheline, kolmeline, künneline, kahekünneline, sajaline, tuhandaline, miljonieline 2c.
- 5) Määrarwud (n. adverbialia): üksi, kahekesi, kolmekesi, neljakesi, künnekesi 2c.
- 6) Umbarwud (n. indefinita): palju, wähe, mõni, kõik, natuke 2c.

§ 15. Arwusõnade käänamisest.

- 1) Ühefordseid põhiarwusid käänatakse järgmisel wiisil: üks — ühte — ühe, kaks — kahte — kahe; kolm — kolme — kolme; neli — nelja — nelja; viis — wiit — wiie; kuus — kuut — kuue; seitse — seitset — seitse; kaheksa — kaheksat — kaheksa; üheksa — üheksat — üheksa; kümme — kümmend — kümme 2c.
- 2) Kahe- ja kolmekordistes põhiarwudes käänatakse kõik arwud üksikult. Näit. ükstõistkümmend — ühetõistkümmend — ühetõistkümmene 2c. kolmkümmend viis — kolmekümmend wiit kolmekümmene wiie 2c.
- 3) Nelja- ja weel rohkem kordistes põhiarwudes käänatakse kas kõik arwusid, ehk üksi kolme wiimast. Näit. wiisjada kuuskümmend seitse — wiisjada kuutkümmend seitset — wiisjada kuuekümmene seitse 2c. ehk wiisjada kuutkümmend seitset — wiisjada kuuekümmene seitse 2c.
- 4) Põhiarwude nimetawa järele seisab „kahest“ saadik nimisõna ifka ainsuse osastawas. Näit. üks laud, kaks lauda, kolm lauda, viis lauda 2c.
- 5) Põhiarwude ja nimisõnade ühes käänamine on niisamasugune kui nimi- ja omadussõnadel, muud kui käänamisel on ennegi ainsuse nägu. Näit. kümme raamatut — kümmend raamatut, kümme raamatu, kümmesse raamatusse 2c.

*) Kui kordarwusid numbritega kirjutatakse, siis seisab kohalise numbri taga punkt. Näit. 5. = viies, 6. = kuues.

- 6) K o r d a r w u s i k äänatakse nii : esimene — esimest — esimese; tõine — tõist — tõise; aga : kolmas — kolmandat kolmanda; neljas — neljandat — neljanda; viies — wiendat — wienda; kümnes — kümnendat — kümnenda zc. 11. J a a d i k on üks wiimisel arwul käänamise lõpp, tõised seisawad kõik kohalise põhiarwu omastawas. Näit. ühetõistkümmes — ühetõistkümnendat — ühetõistkümnenda; neljakümnes viies — neljakümne wiendat — neljakümne wienda zc. Nimisõnaga ühes käänamine nagu ülemaal nimetatud.
- 7) Murdarwusi käänatakse nii: pool — poolt — poole; tõised kõik nagu I. käänatuse painuwad -nit lõpuga sõnad.
- 8) Sündarwusid käänatakse nagu IV. käänatuse painuwate sõnade tõise liigi -ne lõpuga sõnu.
- 9) Määrarwud jääwad käänamata.
- 10) Umbarwudest käänatakse: „mõni“, „kõik“ niisama kui afe-sõnad; natuse: natusest — natusele: palju ja wähe jääwad käänamata.

§ 16. A j a s õ n a (verbum).

- a) Ajasõnad ütlewad, mis üks olewus teeb, ehk mis temaga tehtakse. Näit.: Mees künnab. Linn laulab. Maad künnetakse. Puid lõhutakse. Ründma, laulma, lõhkuma, tegema, kirjutama, rehkendama, lugema zc. on ajasõnad.
- b) Ajasõnu on kaks suurt jagu: 1. sihilised ajasõnad (verba transitiva) ja 2. sihita ajasõnad (verba intransitiva). Sihilistel ajasõnadel on sihitus (objectum), mille kohta tegewus käib. Näit. lõhun puid; loen raamatut; teen kütist zc. Sihita ajasõnadel ei ole sihitust. Näit. asun, wäsin, kaswan, magan zc.

§ 17. P ö ö r a m i n e.

Ajasõna muutmist nimetatakse pööramiseks (conjugatio). Tärgmistesse tabelitesse on abiajasõnade „olema“ ja „saama“ lihtajad ja sõna „paluma“ täieline pööramine üles pandud. Mis pööramises tarwis tähele panna, on sääl ülewal.

1. Olema.

Saataw kõne.

A. Tegewif.

Rindel kõnewiis.	Lingiw kõne- wiis.	Rahtlew kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Dlewif.			

Minjus.	1. p.	ole-n	ole-kfin	1.	olewat.	ole	a) Restkõna:		
	2. "	ole-d	ole-kfid	2.			olegem	ole-ge	Dlewifus: ole-w
	3. "	on	ole-kš	3.					olegu
Mitmus.	1. "	ole-me	ole-kfime	1.	olewad	ole-gu			
	2. "	ole-te	ole-kfite	2.			ole-gu	ole-gu	
	3. "	on	ole-kfiwad	3.					ole-gu
							Umaiütl. ole-mata		
			Minewif.				d) Määroluline:		
Minjus.	1. p.	oli-n		1.	olnub.	ole-gu	Dfastaw: olla		
	2. "	oli-d		2.			ole-gu	ole-gu	Seesütl. ole-mas
	3. "	oli		3.					ole-gu
Mitmus.	1. "	oli-me		1.	ole-gu	ole-gu			
	2. "	oli-te		2.			ole-gu	ole-gu	
	3. "	oli-wad		3.					ole-gu

B. Lehtawif.

Rindel kõnewiis.	Lingiw kõne- wiis.	Rahtlew kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Dlewif.			

ol-dakse	ol-daks	(oldawat)	ol-dagu	a) Restkõna:
	Minewif.			Dlewifus: ol-daw
ol-di		ol-dud		Minew.: ol-dud
				b) Kohtoluline:
				Sisjeütl. ol-dama

Citaw kõne.

a) Tegewif.

Rindel kõnewiis.	Lingiw kõne- wiis.	Rahtlew kõnewiis.	Käskiw kõnewiis.
	Dlewif.		Minjus:

ei ole	ei oleks	ei olewat	2. ära ole
			3. ärgu olgu

Minewif.

ei olnud

Mitmus:

1. ärgem olgem
2. ärge olge
3. ärgu olgu

b) Tehtawif.

Kindel kõnewiis.   Lingiw kõnewiis.   Rahtlew kõnewiis.   Rästiw kõnewiis.

Olewif.

ei ol-da   ei ol-daks   (ei oldawat)   ärgu oldagu

Minewif.

ei oldub

2. Saama.

S a a t a w f ö n e .

a) Tegewif.

Kindel kõnewiis.   Lingiw kõne-   Rahtlew   Rästiw   Nimetaw kõnewiis.
wiis.   wiis.   kõnewiis.   kõnewiis.

Olewif.

					a) Keßföna :
	1. p. jaa=n	jaa=ksin	1.	} saawat	Olewifus : jaa=w
Mitmus :	2. " jaa=d	jaa=ksid	2.		Minew. : jaa=nub
	3. " jaa=b	jaa=ks	3.		b) Kohtoluline
	1. " jaa-me	jaa=ksime	1.	} saamub	Sissetl. jaa=ma
Mitmus :	2. " jaa-te	jaa=ksite	2.		Seesütl. jaa=mas
	3. " jaa-wad	jaa=ksiwad	3.		Seesütl. jaa=maß
					Almaütl. jaa=mata
		Minewif.			

	1. p. jai=n	1.	} saamub	d) Määrululine :
Mitmus :	2. " jai=d	2.		Dfastaw : jaa=da
	3. " jai	3.		Seesütl. : jaa=des
	1. " jai-me	1.	} saamub	e) Negnimiföna :
Mitmus :	2. " jai-te	2.		Legijäütl. jaa=ja
	3. " jai-wad	3.		Teoütl. jaa=mine

b) Tehtawif.

Kindel kõne-   Lingiw kõne-   Rahtlew   Rästiw kõne-   Nimetaw kõnewiis.
wiis.   wiis.   kõnewiis.   wiis.

Olewif.

jaa-dakße   jaa-daks   jaa-dawat   jaa-dagu

Minewif.

jaa-di   jaa=dub

a) Keßföna

Olewif. : jaa=daw

Minew. : jaa=dub

b) Kohtoluline

Sissetl. jaa=dama

E i t a w k ö n e .

a) Tegewik.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Rahtlew kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.
Olewik.			
ei saa-da	ei saa-daks	ei saa-dawat	N. 2. ära saa
	Minewik.		3. ärgu saa-gu
ei saa-dud			M. 1. ärgem saa-gem
			2. ärge saa-ge
			3. ärgu saa-gu

b) Tehtawik.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Rahtlew kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.
Olewik.			
ei saa-da	ei saa-daks	ei saa-dawat	ärgu saa-dagu
	Minewik.		
ei saadud			

3. Paluma.

S a a t a w k ö n e .

a) Tegewik.

Kindel kõnewiis.	Tingiw kõnewiis.	Rahtlew kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
Olewik.				
Minus:	1. palu-n	palu-kjin	1.	a) Keßfõna: Ol.: palu- iw Min.: palu- nud
	2. palu-d	palu-kjid	2.	
	3. palu-b	palu-kš	3.	
Mittuus:	1. palu-me	palu-kjime	1.	b) Kohtoluline: Sisjetl. palu- ma Seestl. palu- mas Seestl. palu- mašt Šmitl. palu- mata
	2. palu-te	palu-kjite	2.	
	3. palu-wad	palu-kjiwad	3.	
Minewik.				
Minus:	1. palu-šiu		1.	d) Määrõluline: Šfast. palu- da Seestl. palu- des
	2. palu-šid		2.	
	3. palu-š		3.	
Mittuus:	1. palu-šime		1.	e) Negnimisõnad: Tegijatl. palu- ja Teoütl. palu- mine
	2. palu-šite		2.	
	3. palu-šiwad		3.	

Rindel kõnewiis.

Üingiw kõnewiis.

Rahtlew kõnewiis.

Minjus: 1. olen
2. oled
3. on
Mitmus: 1. oleme
2. olete
3. on } palunub

Täisminewik.

oleksin
oleksid
oleks
oleksime
oleksite
oleksiwad } palunub

1.
2.
3.
1.
2.
3. } oleswat palunub

Enneminewik.

Minjus: 1. olin
2. olin
3. olid
Mitmus: 1. olime
2. olite
3. oliwad } palunub

1.
2.
3.
1.
2.
3. } olnud palunub

Tulewik.

Minjus: 1. saan
2. saad
3. saab
Mitmus: 1. saame
2. saate
3. saawad } paluma

saaksin
saaksid
saaks
saaksime
saaksite
saaksiwad } paluma

1.
2.
3.
1.
2.
3. } saawat paluma

b) Tehtawik.

Rindel kõnewiis.

Üingiw kõnewiis.

Rahtlew kõnewiis.

Räskiw kõnewiis.

Nimetaw kõnewiis.

Olewik.

palu-takse

palu-taks

palutawat

palu-tagu

a) Reksõna :

palu-ti

Minewik.

palutud

Ol. palu-taw
Min. palu-tud

Täisminewik.

on palutud

oleks palutud

oleswat palutud

b) Rohtloluline:

oli palutud

Enneminewik.

olnud palutud

Sisjeütlemas
palu-tama

Tulewik.

saab palutama

saaks palutama

saawat palutama

E i t a w f õ n e.

a) Tegewif.

Rindel kõnewiis. Tingiw kõnewiis. Rahtlew kõnewiis. Rääkiw kõnewiis.

Olewif.

ei palu ei paluks ei palumat.

Ainsus:

2. ära palu
3. ärgu palugu

Mitmus:

1. ärgem palugem
2. ärge paluge
3. ärgu palugu

Minewif.

ei palunud

Täisminewif.

ei ole palunud ei oleks palunud ei olewat palunud

Enneminewif.

ei olnud palunud

Tulewif.

ei saa paluma ei saaks paluma ei saawat paluma

b) Tehtawif.

Rindel kõnewiis. Tingiw kõnewiis. Rahtlew kõnewiis. Rääkiw kõnewiis.

Olewif.

ei paluta ei palutaks ei palutawat ärgu palutagu

Minewif.

ei palutud

Täisminewif.

ei ole palutud ei oleks palutud ei olewat palutud

Enneminewif.

ei olnud palutud

Tulewif.

ei saa palutama ei saaks palutama ei saawat palutama

Ü l e s a n n e: Spi tabelid kätte! Sõna „paluma“ tabelite järele pöörata: rõhuma, tänama, walama, enne kui õppimises edasi lähed!

§ 18. Tabelite seletuseks.

1. Paneme sõna „paluma“ pööramist tähele, siis näeme, et ta kõige päält kahte suurde jalku langeb: **jaatavasse** ja **eitavasse** kõnesse. Jaatav kõne ütleb, et midagi **juunib**. Näit. palun, kutsun *z.* Eitav kõne ütleb, et see tegevus, mida kõnes olew ajasõna nimetab, mitte ei **juuni**. Näit. ei palu, ei kutsu *z.*
2. Nii hästi jaataval kui eitaval kõnel on **tegewif** (activum) ja **tehtawif** (passivum). Tegewif ütleb, mis üks olewus **teeb**. Näit. mees palub, pois kutsub. Tehtawif ütleb, mis ühe olewusega tehtakse. Näit. meest palutakse, pois kutsutakse.
3. Jaataval kõnel on **wiis**, eitawal neli kõnewiisi (modi):
  - a) **Kindel kõnewiis** (modus indicativus) ütleb seda, mida rääkija kindlaste teab või arwab teadwat. Näit. Isa **õidab** linna. Peeter Suur **õitis** Läänemere kubermangud ära *z.*
  - b) **Tingiw kõnewiis** (modus conditionalis) ütleb seda, mida rääkija teadawate tingimiste all teeks. Näit. Sa **paluksid** teda (kui ta siin oleks); meie **kutsuksime** teid (kui teie tuleksite) *z.*
  - d) **Rahtlew kõnewiis** (modus relativus) nimetab üht tegewust, mida rääkija mitte kindlaste ei arwa teadwat, ja mille üle ta sellepärast kahtleb. Näit. Wend **paluwat** teda. Puud **weetawat** linna. Kalemipoeg **ujunud** läbi mere Soome *z.*
  - e) **Räskiw kõnewiis** (modus imperativus) annab käsku ehk awaldab üht soowi, mida rääkija hää meelega näeks täidetawat. Näit. **Palu** Jumalat! **Andku** Jumal terwist! **Olge** m rõõmsad! **Aeda** haritagu hoolega! *z.*
  - g) **Nimetaw kõnewiis** (modus substantivus) nimetab ülesõidse tegewust ehk tehtawust, ilma et ta ligemalt ära määraks, nagu tõised kõnewiisid, mille kohta kõnes olew tegevus ehk tehtawus käib. Nimetawas kõnes on tähele panna:
    - 1) **Keßsõnad** (participia) seisawad oma tähenduse poolest ajasõnade ja omadussõnade wahel ehk keskel. Neid võib nimelt niisama nagu omadussõnu nimisõnade liigandawana tarwitada. Näit. **Paluw** inimene; **kutsutud** külaline *z.* Keßsõnu on neli. Näit. a) Tegewikus olewif: paluw, kutsuw; minewif:

palunud, kutsunud. b) Tehtawikus olewik: palutaw, kutsutaw; minewik: palutud, kutsutud 2c. Olewiku keikšõna käänatakse neljanda käänatuse painumata sõnade I. liigi järele. Näit. Minjus: paluw, palutaw; paluwat, palutawat; paluwa, palutawa 2c. Mitmus: paluwad, palutawad; paluwaid, palutawaid; paluwate, palutawate 2c. Minewiku keikšõnad jääwad käänamata.

- 2) **Kohtoluline**. Kohtolulisi muuteid on tegewitul neli: *sisseütlem* (paluma), *seesütlem* (palumas), *seestütlem* (palumast) ja *ilmaütlem* (palumata); tehtawikul ennegi üks, nimelt *sisseütlem* (palutama, kutsutama).
- 3) **Määroluline** tuleb kahes käändes, ofastawas ja seesütlemas ette, (paluda, kutsuda; paludes, kutsudes).
- 4) **Aegnimisõnu** on kaks: *tegijaütlem* (paluja, kutsuja) ja *teoütlem* (palumine, kutsumine). Neid käänatakse nagu nimisõnu.

Tehtawikul ei ole määrolulist ega aegnimisõnu. Et tawal kõnel puudub terve nimetaw kõnewiis.

4. Aeg on kolmesugune: *olewik*, *minewik* ja *tulewik*. **Olewik** on aeg, mis praegu käes. Näit. palun, palutakse 2c. **Minewik** on mööda läinud aeg. Näit. palusin, paluti 2c. **Tulewik** on aeg, mis veel tuleb. Näit. palun ehk saan paluma, palutakse ehk saab palutama 2c.

Minewitul on pääle enese nimelise ajamuute veel kaks tõist: **täisminewik** ja **enneminewik**. **Täisminewik** on täiesti mööda läinud aeg. Näit. olen palunud, on palutud 2c. **Enneminewik** on aeg, mis enne minewikku mööda on läinud. Näit. olin palunud, oli palutud (kui tema tuli) 2c.

5. Kindlal kõnewiisil on kõik wiis ajamuudet. **Olewik** ja **minewik** on ühesõnalised ehk lihtajad, **täisminewik** ja **enneminewik** mitmesõnalised ehk liitajad. **Täisminewik** on kokku liidetud: abiajasõna „olema“ olewikust ja minewiku keikšõnast (olen kutsunud, on kutsutud). **Enneminewik** on: „olema“ minewik + minewiku keikšõna (olime kutsunud, oli kutsutud). **Tulewik** on Eesti keeles diguse poolest täiesti olewiku näoline. Näit. Puusepp teeb lauda (olewik), aga puusepp teeb laua (tulewik). Uuemal ajal tarwitatakse aga väga palju ju liidetud tulewikku, see on: abiajasõna

- „saama“ olewik + kohtolulise sisseütlem. Näit. jaan kutsjuma, jaab kutsjuma zc. *)
6. Tingival kõnewiisil on kolm ajamuudet: olewik, täisminewik ja tulewik. Olewik (paluſſin, palutaks) on lihtaeg, tõised liitajad. Täisminewik on: „olema“ tingiwa kõnewiisi olewik + minewiku keſſſõna (olekſin palunud, oleks palutud), tulewik: „saama“ kohalise kõnewiisi olewik + kohtolulise sisseütlem (saakſin paluma, saaks palutama).
  7. Rahtlewal kõnewiisil on wiis ajamuudet. Üksigi neist ei ole aga tema oma, waid kõigis pruugib ta tõisi ajaſõna muuteid. Nõnda on olewik: olewiku keſſſõna oſaſtaw (paluwat, müüwat; palutawat, müüdawat); minewik: minewiku keſſſõna (palunud, müünud; palutud, müüdud); täisminewik: olewat + minewiku keſſſõna (olewat palunud, olewat palutud); enneminewik: olnud + minewiku keſſſõna (olnud palunud, olnud palutud); tulewik: jaawat + kohtolulise sisseütlem (jaawat paluma, jaawat palutama, jaawat kutsjutama). **)
  8. Käsikwal kõnewiisil on ennegi olewik (palu, palugu zc.) Nime-tawal kõnel ei ole ajamääramiſt.
  9. Arw on kahejugune: ainſus ja mitmus (kutsjun, kutsjub, kutsjub ja kutsjume, kutsute, kutsjwab).
  10. Tegewiku kindlal- ja tingiwal kõnewiisil on kolm pööret ainſuses kui ka mitmuses. Käsikwal kõnewiisil puudub ainſuse eſimene pööre. Rahtlewal kõnewiisil, tehtawikul ja eitawal kõnel on iga ajamuute kohta ennegi üks ainus pööre. (Näitused tabeliſt!)
  11. Tegewiku kindla ja tingiwa kõnewiisi eſimene pöördede ees ſeiſawad tarwilikul korral iſelised aſeſõnad „mina“, „meie“ (mina palun, paluſſin; meie palume, paluſſime); tõise pöördede ees: „ſina“, „teie“ (ſina palub, paluſſib; teie palute, paluſſite); kolmanda pöördede ees: „tema“, „nemad“ (tema palub, paluſſ; nemad paluwad, paluſſiwad) ehk üks nimiſõna (mees palub, mehed paluſſiwad).
  12. Rahtlewa kõnewiisi pöördede ees ſeiſawad ka needſamad iſelised aſeſõnad (mina paluwat, ſina palunud, tema olewat palunud, meie jaawat paluma zc.)

*) Pääle ſiin nimetatud liitaegade wõib „saama“ abil minewiku keſſſõnadega veel mitut tõist ajamuudet ſünnitada, nagu näitufeſ: tulewiku minewik: jaan palunud, jaan kutsjunud zc.; minewiku tulewik: jain palunud, jain kutsjunud zc. Need ajamuuted tulewad aga mõnes keele-murdes ette.

***) Olewikus wõib olewiku keſſſõna oſaſtawa aſemel määrolulise oſaſtawat, ning liitaegades ſõnade „olewat“ ja „jaawat“ aſemel ſeega „olla“ ja „saada“ tarwitada. Nõnda on ſiis: paluwat = paluda, olewat palunud = olla palunud, jaawat paluma = saada paluma zc.

14. Räsfiwas kõnewiisfis seisawad afešõnad fina, tema, meie, teie, nemad kohaliste pöörete taga (palu fina, palugu tema, palugem meie, paluge teie, palugu nemad). Kui käsfiwat kõnet efimese iselise kohta tarwitatakse, siis pannakse afešõna „mina“ kolmanda pöörde taha. Näit. palugu mina, katsugu mina zc.
14. Tehtawifus tarwitatakse afešõnade mina, fina, tema zc. ofastawaid; ükfi kolmanda pöörde ees wõib ka nimetaw ehk üks nimetawas olew nimisõna seista. Näit. mind palutakse, sind paluti, teda on palutud, meid oli palutud, teid saawat palutama, neid olewat palutud; aga: ta wiidi linna, puu raiutakse maha, hobune müüdi ära zc.
15. **Eitawa kõne** sünnitamiseks on tarwis tähele panna:
- a) **Kindla kõnewiisi** olewik sünnib see läbi, et kohalise jaatawa kõne tegewiku ainjuse efimese pöörde lõpp **-n** ning tehtawiku lõpp **-kse** maha jäetakse ja „ei“ ette pannakse. Näit. palu-n = ei palu, paluta-kse = ei paluta. Minewik on: ei + minewiku keššõna. Näit. ei palunud, = ei palutud. **Läisminewik** on: „olema“ eitaw olewik + minewiku keššõna. Näit. ei ole palunud, ei olewat palutud, ei oleks palutud zc. **Enneminewik** on: ei olnud + minewiku keššõna. Näit. ei olnud palunud, ei olnud palutud. **Tulewik**: „saama“ eitaw olewik + kohtolulise sisseütlem. Näit. ei saa paluma, ei saaks kutsutama, ei saawat tulla zc.
  - b) **Ringiwas kõnewiisfis** tuleb tegewikus kohalise jaatawa kõnewiisi ainjuse kolmandale pöördele ning tehtawikus tehtawiku pööretele „ei“ ette panna. Näit. paluks = ei paluks, oleks palunud = ei oleks palunud, saaks paluma = ei saaks paluma; palutaks = ei palutaks, oleks kutsutud = ei oleks kutsutud, saaks kutsutama = ei saaks kutsutama.
  - d) **Kahtlewas kõnewiisfis** ei ole muud tarwis teha, kui kohalistele jaatawa kõne pööretele „ei“ ette panna. Näit. paluwat = ei paluwat, palutud = ei palutud zc.
  - e) **Räsfiwa kõnewiisi** pööretele tuleb ära, argu, ärge, argu ette panna. Näit. ära kutsu, argu kutsugu, argu kutsutagu, ärgem kutsugem zc.

§ 19. Pööratused.

1. Kõik ajafõnad langewad nelja juurde ofasse ehk pööratusesse. Et ära teada, misjulguse pööratuse järele üks ajafõna pöörata tuleb, peab temast neli muudet tundma; need on: 1. **tegewiku kohtolulise sisseütlem**, 2. **tege-**

wiku kindla kõnewiisi olewiku ainjuse esimene pööre, 3. tegewiku kindla kõnewiisi minewiku ainjuse esimene pööre, 4. tehtawiku minewiku keßfõna.

Näit. 1. paluma, 2. palun, 3. palusin, 4. palutud.
1. taplema, 2. taplen, 3. taplesin, 4. tapeldud;
1. tooma, 2. toon, 3. toin, 4. toonud zc.

2. Seadused, mis kolme esimese pööratuse ning jaolt ka neljanda pööratuse kohta käiwad, on järgmised:

a) **Kohtolulise siiseütleva** põhjusel sünnitatakse:

1) Tegewiku kindla kõnewiisi olewiku ainjuse kolmas pööre sell wiisil, et lõpu **-ma** asemele, kui tema ees täishäälik on, **=s**, kui umbhäälik, **=is**, liitub. Näit. palu-ma — palu^s, kost-ma — kostis, hüüd-ma — hüüdis zc. On **-ma** ees seisaw umbhäälik kolmanda wälte **p** ehk **t**, siis kirjutatakse **pp**, **tt**. Näit. tap-ma — tappis, wõt-ma — wõttis zc.

2) Tegewiku olewiku keßfõna. Lõpu **-ma** asemel liitub **=w**. Näit. palu-ma — paluw, sõitle-ma — sõitlew, küsi-ma — küsiw zc. On **-ma** ees umbhäälik, siis liitub **=w** eesseiswa kindla kõnewiisi olewiku tüwi täishäälikuga (häälik pöörete lõppude ees). Näit. kost-ma — kost-a-n — kostaw, hüüd-ma — hüü-a-n — hüüdaw zc. **p**, **t** kohta maksab, mis 1. all üteldud; näit. tap-ma — tap-a-n — tappaw, wõt-ma — wõt-a-n — wõttaw zc.

3) Tegewiku minewiku keßfõna; **-ma** asemele liitub **=nud**. Näit. palu-ma — palunud, tap-ma — tapnud zc. Sõnadel, millel **-ma** ees silp **-le** on, sünnitawad tegewiku minewiku keßfõna tehtawiku minewiku keßfõna järele. Näit. kõne-le-ma — kõnel-dud — kõnelnud, tap-le-ma — tapel-dud — tapelnud zc. Sõnad, millel aga **-tele** **-ma** ees seisab, sünnitawad korrapäraliselt. Näit. juurus-tele-ma — juurustelenud, rõõmus-tele-ma — rõõmustelenud zc.

4) Negnimisõnad; näit. palu-ma — paluja, palumine; wõt-ma — wõtja, wõtmise. Sõnadeft „nägema“ ja „tegema“ on tegijaütlew: nägija, tegija.

b) Tegewiku olewiku ainjuse esimese pöörde põhjusel sünnitatakse:

- 1) Tõised kohalised olewiku pöörded. Näit. palu-n — palud, palub, palume, palute, palumad; wõta-n — wõtad, wõtab, wõtame, wõtate, wõtawad 2c.
  - 2) Tingiwa kõnewiisi olewik. Näit. täna-n, — täna-sin, täna-sid, täna-s, täna-sime, täna-site, täna-siwad; wõta-n — wõtaksin, wõtaksid 2c.; hüüa-n — hüüaksin, hüüaksid 2c.
  - 3) Käskiwa kõnewiisi ainsuse tõine pööre. Näit. palu-n — palu, kaabi-n — kaabi, wõta-n — wõta 2c.
- d) **Tegewiku kindla kõnewiisi minewiku ainsuse esimese pöördede** põhjusel sünnitatakse tõised kohalise ajamuute pöörded, maha arwatud ainsuse 3. pööre (seda waata a) 1) alt). Näit. palu-sin — palusid, palusime, palusite. palusiwad; wõt-sin — wõtsid, wõtsime, wõtsite, wõtsiwad 2c.
- e) **Tehtawiku minewiku keisjõna** põhjusel sünnitatakse:
- 1) Tehtawiku olewiku keisjõna. Näit. palut-ud — palutaw, kutsut-ud — kutsutaw, mõeldud — mõeldaw 2c.
  - 2) Tehtawiku kindla- ja tingiwa kõnewiisi olewik. Näit. flopit-ud — flopitakse, flopitaks; mõeld-ud — mõeldakse, mõeldaks 2c.
  - 3) Tehtawiku kindla kõnewiisi minewik. Näit. palut-ud — paluti, mõeld-ud — mõeldi, armastat-ud — armastati 2c.
  - 4) Tehtawiku kohtoluline. Näit. walat-ud — walatama, armastat-ud — armastatama, kõneld-ud — kõneldama 2c.
  - 5) Tehtawiku käskiwa kõnewiis. Näit. walat-ud walatagu, armastat-ud — armastatagu 2c.
- g) Kudas tegewiku käskiwa kõnewiis pääle ainsuse tõise pöördede ning määrululine sünnitada tulewad, sellest iga üksku pööratuje juures.

§ 20. Esimene pööratus.

Painumata sõnad. Tegewiku käskiwa kõnewiisi ainsuse kolmas pööre, terve mitmus ning määrululine sünniwad tegewiku kohtolulise sisseütleva põhjusel. Näit. täna-ma — tänagu, tänagem, tänage, tänagu; tänada, tänades. (Eeskirjaks: „paluma“ pööramise tabel!)

§ arjutuseks: 1) asuma, asun, asusin, asutud; nii: awama, elama, harima, jagama, karama, kahama, kahitsema, kajama, kuluma, läbema, lifama, lorima, mürama, mõjuma, õgima, plagama, rebima, ronima, segama, sulama, sõdima, sõnana, tasuma, ujuma, wajuma, wenima zc.

2) alustama, alustan, alustasin, alustatud; nii: asutama, armastama, arutama, arwustama, alandama, elustama, etendama: edendama, halastama, hammustama, hellatama, hirmutama, hurjutama, ilustama, kaunistama, kaotama, kustutama, kosutama, libistama, löbustama, magustama, nägustama, nällitama, norutama, näpistama, õpetama, õlitama, painutama, palistama, rahastama, röömustama, sigitama, sofistama, sõnutama, sawitama, takistama, tagandama, tülitama, teritama, unistama, uuendama, walmistama, wilistama zc.

3) manitsema, manitsen, manitsesin, manitsetud; nii: armatsema, elutsema, ilutsema, kahitsema, pühitsema zc.

4) armastelema, imetelema, röömustelema zc.

5) jahtuma, jahtun, jahtusin (tehtawik ei ole pruugitaw); nii: alguma, kohkuma, lahkuma, selguma zc.

6) keema, keen, keesin; kruima, kruin, kruisin, kruitud; täima, täin, täisin, täidud.

§ 21. Teine pööratus.

Painuwad sõnad. Tegewiku kindla kõnewiisi olewik nõrgas, minewik kõwas paines. Tegewiku käskiwa kõnewiisi ainsuse kolmas pööre ja mitmus sünnitatakse tege- wiku kohtolulise sisseütleva põhjusel. Neil on lõpud =gu, =gem, =ge, =gu, kui lõpu =ma ees täishäälikud ehk umbhäälikud **r** ja **l** seisawad (kloppi=ma — kloppigu, kloppigem zc., naer=ma — naergu, naergem zc., laul=ma — laulgu, laulgem zc.), muidu aga =ku, =kem, =ke, =ku (tap=ma — tapku, tapkem zc., maks=ma — maksku, makskem zc.) Määrolulise lõpud on esimesel korral: =da ja =des (kloppi=des, naer=des, laul=des), teisil korral =a ja =es eesminewa kohtolulise umahäälikuga (tõst=ma, — tõsta, tõstes, and=ma — anda, andes), mis, kui ta **p** ehk **t** on, pp, tt tuleb kirjutada (tap=ma — tappa, tappes; jätma — jätta, jättes zc.) On nimetatud umb- häälik **s**, siis on määrolulise lõpud =ta ja =tes (maks=ma — makssta, makstes; lüps=ma — lüpssta, lüpsstes). Näit.:

I. **Lugema** *).A. **L e h t a w i k.**

		Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
		Dlewif.		
Kindel	kõnewiis.			
Min.	1. loen	loeksin		Reßfõnad :
"	2. loeb	loeksid	loe	lugew, lugenud.
"	3. loeb	loeks	lugegu	Rohtolulised :
Mit.	1. loeme	loekšime	lugegem	lugema, lugemas, luge-
"	2. loete	loekšite	lugege	mast, lugemata.
"	3. loewad	loekšiwad	lugegu	Määrolulised :
		Minewif.		lugeda, lugedes.
Min.	1. lugefin			Regnimifõnad :
"	2. lugefid			lugeja, lugemine.
"	3. luges			
Mit.	1. lugefime			
"	2. lugefite			
"	3. lugefiwad			

B. **L e h t a w i k.**

		Dlewif.		Reßfõnad :
loetakse		loetaks	loetagu	loetaw, loetud.
		Minewif.		Rohtoluline :
loeti				loetama.

S ar j u t u s e k s : pidama, pean, pidasin, peetud, põdema, põden, põdesin, põetud, siduma, seon, sidusin, seotud, taguma, taon, tagusin, taotud, wedama, wean, wedasin, weetud; ka kaduma, kaon, kadusin, (kaotud), pugema, poen, pugefin, (poetud), sadama, sajab, sadasin; ajama, ajan, ajasin, aetud.

2. **Õppima.**A. **L e g e w i k.**

Kindel kõne- wiis.	Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
		Dlewif.	
õpin	õpifin		Reßfõnad :
õpid	õpifid	õpi	õppiw, õppinud.
õpib	õpiks	õppigu	Rohtolulised
õpime 2c.	õpifime 2c.	õppigem 2c.	õppima, õppimas 2c.

*) Rahtlem kõnewiis jääb tabelist wälja, sest et ta eespool antud täie pööratustabeli ja seaduste järele terge on sünnitada.

Rindel kõne- wiis.	Ringiv kõnewiis.	Räskiv kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Minewik.		Määrölulised :
õppisin			õppida, õppides
õppisid			Õegnimiõsonad :
õppis			õppiija, õppimine.
õppisime 2c.			

B. T e h t a w i k.

	Olewik.		Keskõsonad :
õpitakse	õpitaks	õpitagu	õpitaw, õpitud
	Minewik.		Kohtoluline :
õpiti			õpitama.

S a r j u t u s e k s :

- a) katma, katan, kaksin, katetud; nii: kütma, petma, tapma, jätma, wõtma — wõetud 2c.
- b) kaistma, kaistan, kaistin, kaistetud; nii: toistma, keistma, iistma, tõistma, weistma, mõistma, paistma 2c., lüpsma, lüpsan, lüpsin, lüpsatud, lüpsata; nii: maksma, peksma, jooksuma, kaitsma, maitsuma, tõusma 2c. kuulma, kuulen, kuulsin, kuulnud, kuulda; nii: laulma, keelma, naerma, pööрма 2c.
- d) saatma, saadan, saatsin, saadetud; nii: jootma, kiitma, keetma, liitma, suutma, muutma, mõõdта, köitma, laitma, peitma, toitma 2c., kartma, kardan, kartsin, kardetud; nii kurtma.
- e) andma, annan, andsin, antud; nii kaandma, küündma, tundma, murdma 2c.
- g) püüdma, püüan, püüdsin, püütud; nii: hüüdma, hoidma, jõudma, nõudma, sõudma, wõidma 2c., teadma, tean, teadsin, teatud; nii: seadma, needma; tahtma, tahan, tahtsin, tahtetud; nii uhtma; lastma, lasen, lastsin, lastud, lasta.

§ 22. Kolmas pööratus.

Suuremalt jaolt painuwad sõnad. Üksnes ühel jaol =le tüwilõpuga sõnadel ei ole muud tüwemuutmist, kui et nimetatud tüwilõpp tehtawikus, tegewiku käsliwas kõnewiisis (ainsuse 2. pööre arwamata) ja minewiku kesksõnas =el-ks muutub. Painuwate sõnade tegewiku kindla kõnewiisi olewik ja minewik on kõwas paines. — Määrölulised sünniwad feeläbi, et tehtawiku minewiku kesksõna lõpu =ud asemele =a ja =es

liituvad (korjat=ud — korjata, korjates; rabeld=ud — rabelda, rabeldes). Tegewiku käskiwa kõnewiisi ainsuse 3. p. ja mitmus sünnitatakse ka tehtawiku minewiku kesk- sõnast. On nimetatud keskõna lõpp =**tud**, siis on käskiwa kõnewiisi lõpud =**tu**, =**fem**, =**fe**, =**fu**, on ta aga =**dud**, siis =**gu**, =**gem**, =**ge**, =**gu** (korja=tud, korjaku, korjakem 2c. rabel=dud, rabelgu, rabelgem 2c.) Näitused:

1. Kõnelema.

A. T e g e w i k.

Kindel kõne- wiis.	Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Olewik.		Keskõnad:
kõnele	kõnelefin		kõnelem, kõnelnud.
kõneleb	kõnelefsid	kõnele	Kohtolulised:
kõneleb	kõnelefs	kõnelgu	kõnelema, kõnelemas 2c.
kõneleme 2c.	kõnelefsime	kõnelgem 2c.	Määrolulised:
	Minewik.		kõnelda, kõneldes.
kõnelesin			Aegnimisõnad:
kõnelesid			kõneleja, kõnelemine.
kõneles			
kõnelesime 2c.			

B. T e h t a w i k.

	Olewik.		Keskõnad:
kõneldakse	kõneldaks	kõneldagu	kõneldam, kõnelnud.
	Minewik.		Kohtoluline:
kõneldi			kõneldama.

Sarjutusel: jagelema, kogelema, purelema, rabelema, sibelega, tõrelema 2c.

2. Mõtlem.

A. T e g e w i k.

Kindel kõne- wiis.	Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Olewik.		Keskõnad:
mõtlen	mõtlesin		mõtlem, mõtelnud.
mõtled	mõtlesid	mõtle	Kohtolulised:
mõtleb	mõtles	mõtlegu	mõtlemine, mõtlemas 2c.
mõtleme 2c.	mõtlesime 2c.	mõtlegem 2c.	

Rindel kõne- wiis.	Lingiv kõnewiis.	Räskiv kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Minewik.		Määrolulised :
mõtlesin			mõtelda, mõteldes.
mõtlesid			Megnimisõnad :
mõtles			mõtteleja, mõtlemine.
mõtlesime 2c.			

B. T e h t a w i k.

	Olewik.		Rektsõnad :
mõteldakse	mõteldaks	mõteldagu	mõteldaw, mõteldud.
	Minewik.		Rohitoluline :
mõteldi			mõteldama.

S a r j u t u s e k s :

- a) ka^llema, no^llema, si^llema, su^llema, ta^llema 2c.
- b) ma^ablema, ma^ablen, ma^ablesin, ma^abledud; nii: ha^awlema, ju^urlema, ke^erlema, tä^änlema, we^erlema, se^eadlema, wa^ewlema 2c.
- d) ho^oplema, ho^oplen, ho^oplesid, ho^obedud; nii: ka^uplema, kⁱmplema, ha^lplema 2c.
- e) kiⁱtlema, kiⁱtlen, kiⁱblesin, kiⁱbedud; nii: heⁱtlema, näⁱtlema, sõⁱtlema, wa^atlema, wõⁱtlema 2c.
- g) õ^ublema, õ^ublen, õ^ublesin, õ^umbedud; nii: tõ^ublema, we^ublema, wi^ublema 2c.
- h) le^udlema, le^udlen, le^udlesin, len^ubedud; nii: jä^udlema, wa^udlema.
- i) wõ^rdlema, wõ^rdlen, wõ^rdlesin, wõ^rredud; nii: for^rdlema, mur^rdlema 2c.
- j) riⁱdlema, riⁱdlen, riⁱdlesin, riⁱbedud; nii: hoⁱdlema, jõ^udlema, waⁱdlema; ka^rglema — ka^rredud.
- k) we^hklema, we^hklen, we^hklesin, we^hbedud; nii: ka^hklema, pu^hk-
lema, ka^htlema, nu^htlema, wi^htlema 2c.
- l) lai^sklema, lai^sklen, lai^sklesin, lai^sbedud; nii: ki^sklema, pu^sklema, tui^sklema 2c.

3. H ü p p a m a.

A. T e g e w i k.

Rindel kõne- wiis.	Lingiv kõnewiis.	Räskiv kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Olewik.		Rektsõnad :
hüppan	hüppaksin		hüppaw, hüppanud.
hüppad	hüppaksid	hüppa	Rohitolulised :
hüppab	hüppaks	hüppatu	hüppama, hüppamas 2c.
hüppame 2c.	hüppaksime 2c.	hüppakem 2c.	

Kindel kõne-
miiš.

Tingim kõnewiis. Käskim kõnewiis.

Nimetaw kõnewiis.

Minewif.

Määroluliseb :

hüppafin
hüppafid
hüppas
hüppafime 2c.

hüpata, hüpates.

Negnimisõnad :

hüppaja, hüppamine.

B. T e h t a w i f.

Dlewif.

Reffõnad :

hüpatafje hüpatafs hüpatagu hüpataw, hüpatud.

Minewif.

Rohtoluline :

hüpati hüpatama.

S ar j u t u j e k s :

- a) käppama, noppama, ruttama, tõttama, hakkama, lükkama, nohkama 2c.
- b) rüüpama, rüüpan, rüüpasin, rüübatud; nii kaapama, nääpama 2c. pumpama — pumbatud; ootama — oodatud; nii süütama, waatama, aitama, näitama, wäntama 2c. hõikama — hõigatud; nii lõikama, paikama, tõukama, huikama; lonkama — longatud; nii palkama, pillkama, torutama, tõukama, ärkama 2c.
- d) pillama, pillan, pillasin, pillatud; nii hullama, möllama, mäsjama, tošjama, wunnama, arwama, hingama, jätkama, ferjama, forjama, orjama, külwama, walwama, raswama, wastama 2c.
- e) haawama, haawan, haawasin, haawatud; nii keelama, tuulama, fäänama, lainama, lainama, leinama, määrama, neelama, oowama, piinama, roomama, sõimama, waewama 2c.
- g) muldama, muldan, muldasin, mullatud; jändama — jännatud, lendama — lennatud, rändama — rännatud, fordamama — forratud, tõmbama — tõmmatud 2c.
- h) põlgama, põlgan, põlgasin, põlatud; nii salgama, sülgama, fargama — faratud 2c. puhkama, puhkan, puhkasin, puhatud; nii ohkama, sahkama, wehkama 2c. oškama, oškan, oškasin, ojatud; nii wiškama, luiskama, noorskama, nuuskama, raiskama, tuiskama 2c.

§ 23. Neljas pööratus.

Neljanda pööratuse sõnad lähewad oma muutmises eesminewatest pööratustest mitmes tükis kõrwale, mis pärast neid korrawastastlisteks nimetame. Näitused tehku seda selgeks.

1. Müüma.

A. T e g e w i f.

Rindel kõne- wiis.	Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Olewif.		Reßfõnad :
müün	müüfsin		müüw, müünud.
müüd	müüfsid	müü	Rohtolulised :
müüb	müüfs	müügu	müüma, müümas, müü- mast, müümata.
müüme	müüfsime	müügem	Määrolulised :
müüte	müüfsite	müüge	müüa, müües.
müüwad	müüfsiwad	müügu	Wegnimiõnad :
	Minewif.		müüja, müümine.
müüfin			
müüfid			
müüs			
müüfime 2c.			

B. T e h t a w i f.

	Olewif.		Reßfõnad :
müüdakse	müüdaks	müüdagu	müüdaw, müüdüd.
	Minewif.		Rohtoluline :
müüdi			müüdama.

Nii: käima, käin, käisin, käidud; wiima, wiin, wiisin, wiidud; wõima, wõin, wõisin, wõidud (määroluline: wõida);
pooma, poon, poosin, poobud, puua.

2. Tooma.

A. T e g e w i f.

Rindel kõne- wiis.	Lingiw kõnewiis.	Räskiw kõnewiis.	Nimetaw kõnewiis.
	Olewif.		Reßfõnad :
toon	toofsin		toow, toonud.
toob	toofsid	too	Rohtolulised :
toob	toofs	toogu	tooma, toomas 2c.
toome	toofsim	toogem	Määrolulised :
toote	toofsite	tooge	tuua, tuues.
toowad	toofsiwad	toogu	

Rindel kõne-   Lingivõ kõneviis.   Rääkivõ kõneviis.   Nimetav kõneviis.

Minewif.

Reknimisõnad:

tõin
tõid
tõi
tõime 2c.
tooja, toomine.

B. T e h t a w i f.

Olewif.

Rektsõnad:

toodakse   toodaks   toodagu   toodaw, toodud.
Minewif.
toodi

Nii: jooma, joon, jõin, jõodud, juua; sõõma, sõõn, sõin, sõõdud, sõüüa; lõõma, lõõn, lõin, lõõdud, lõüüa; looma, loon, lõin, loodud, luua; jääma, jään, jain, jäädud, jääda.

3. Panema.

A. T e g e w i f.

Rindel kõne-
viis.

Lingivõ kõneviis. Rääkivõ kõneviis.

Nimetav kõneviis.

Olewif.

Rektsõnad:

panen   paneksin   pane   panew, pannud.
paned   paneksid   pangu   Kohtolulised:
paneb   paneks   pangem 2c.   panema, panemas 2c.
paneme 2c.   paneksime 2c.

Minewif.

Määrolulised:

panin   panna, pannes.
panid
pani   Reknimisõnad:
panime 2c.   paneja, panemine.

B. T e h t a w i f.

Olewif.

Rektsõnad:

pandakse   pandaks   pandagu   pandaw, pandud.
Minewif.   Kohtoluline:
pandi   pandama.

Mii: tulema, tulen, tulin, tulnud, tulnud, tulla; furema, furen, furin, furnud, furdud, furra, suregu; pesema, pesen, pesin, pesnud, pestud, pesta, pestu; nägema, näen, näinud, nähtud, näha, nähtu, nägija; tegema, teen, tegin, teinud, tehtud, teha, tehtu, tegija; pidama, pean, pidin, pidanud, peatud, pidada, pidagu; minema, lähen, läksin, minew, läinud, mindud, minna, käskiw sõnewiis: mine, mingu, mingem zc.

„Olema“ ja „saama“ pööratamist waata esimestest tabelitest!

§ 24. Määrasõna (adverbium).

a) Määrasõnad määravad ajasõnas üteldawat tegewust tehtawust ja olekut koha, aja, wiisi ja kombe poolest. Määrasõnu on wiis jagu:

- 1) **Koha määrasõnad** wastawad, kui küsitakse **kuhu?** **kus?** ehk **kust?** midagi sünnib. Näit. lind lendas sinna; sulane ootab wäljas; jänes jooksis siit zc. Küsimuste **kuhu?** **kus?** ja **kust?** järele on enamiste kõigil koha määrasõnadel kolm kohakäänet, need on kas **sisseütlew**, **seesütlew** ja **seestütlew**, wõi **alaleütlew**, **alalütlew** ja **alaltütlew**. Näit. wälja, wäljas, wäljast; sisse, sees, seest; taha, taga, tagast zc. mujale, mujal, mujalt; kaugele, kangel, kaugelt; kõrwale, kõrwal, kõrwalt; pääle, pääl, päält; alla, all, alt; ülesse, ülewal, ülewalt zc.
- 2) **Aja määrasõnad** wastawad, kui küsitakse **millal?** midagi sünnib. Näit. **täna** on ilus ilm; isa kirjutas nüüd zc. Eõised aja määrasõnad on: **alati**, **ammu**, **edespidi**, **enne**, **heila**, **hilja**, **homme**, **juba**, **ju**, **mullu**, **pärast**, **pea**, **praegu**, **siis**, **toona**, **tänawu**, **üleheila**, **ülehomme**, **wara**, **warsti**, **wast**, **wahest** zc.
- 3) **Kombe ja wiisi määrasõnu** tarwitatakse wastuseks, kui küsitakse **kudas?** midagi sünnib. Näit. Kaarel kirjutas kenasti; kepp ei heisa püsti zc. **Kombe- ja wiisi määrasõnad** on: 1) **lõpu -sti liitnise teel omadussõnade omastawa külge sünnitatud**: **arwasti**, **heldesti**, **halwasti**, **ilufasti**, **kangesti**, **kurjasti**, **õigesti**, **õrnasti**, **rohkesti** zc. 2) **mitmesuguse lõpulised ja omadussõnade alaltütlewad**: **ammuli**, **kõhuli**, **külili**, **käpikuli**, **põlwili**, **rinnuli**, **jelili**, **silmi**, **roomakil**, **küürakil**, **jalukil**, **küll**, **ainult**, **õrnalt**, **walkselt**, **elawalt**, **urnult**, **natuke**, **jarestikku**, **ridastikku**, **wastastikku**, **fordamisi**, **rida-**

misi, tihti, lahti, otse, paiguti, serwiti, wõdriti, ruttu, salaja 2c.

4) **Jaatamise- ja eitamise määrasõnad** ütlemad, kas midagi sünnib või ei sünni. Näit. kas laps õpib? ja; kas julane künnab? ei 2c. Lõised: muidugi, tõesti, wistist, täitsa, teadagi; ei mitte, ei midagi, ei ühti, ei sugugi, ei maikugi. Siia on ka ep, ehk, ja käänete otja lisatav lõpp -gi arwata.

5) **Küsitavad määrasõnad** on: kuhu, kus, kust, millal, miks 2c.

b) Ühel jaol määrasõnadel, iseäranis neil, mis omadussõnadest on sündinud, on niisama kui omadussõnadel kolm wõrret. Esimene wõrre on iga wõrdlew määrasõna ise, tõine wõrre sünnib seeläbi, et lõpud **=ini** ehk **=asti**, kohalise omadussõna tõise wõrde külge liituvad. Näit. halb — halvem — halvemini; wirt — wirtgem — wirtgemini 2c. Kolmandas wõrdes tarwitatakse tõist wõrret ning pandakse sellele „kõige“ ette. Näit. kõige halvemini, kõige wirtgemini 2c. Näitused:

Esimene wõrre:

Tõine wõrre:

Kolmas wõrre:

arwasti	arwemini	ehk arwemasti	kõige arwemini	ehk arwemasti
ilufasti	ilufamini	„ ilufamasti	kõige ilufamini	„ ilufamasti
kaunisti	kaunimini	„ kaunimasti	kõige kaunimini	„ kaunimasti
rutusti	rutemini	„ rutemasti	kõige rutemini	„ rutemasti
hästi	paremini	„ paremasti	kõige paremini	„ paremasti
2c.		2c.		2c.

d) Pääle selle sünnitatakse mitmest määrasõnast, iseäranis koha ja ruumi määrajatest kõiges kolmes wõrdes **alaleütlevat, alalütlevat ja alaltütlevat**. Näit.

Alaleütlew: 1. kaugele 2. kaugemale 3. kõige kaugemale.

Alalütlew: 1. kaugel 2. kaugemal 3. kõige kaugemal.

Alaltütlew: 1. kaugelt 2. kaugemalt 3. kõige kaugemalt.

Niisama: ligidale.

e) Ka omadussõna **alaltütlevat** tarvitatakse määrasõna tähenduses. Näit.

1. ilusalt	2. ilusamalt	3. kõige ilusamalt
1. kaunilt	2. kaunimalt	3. kõige kaunimalt

§ 25. **Ees-** ja **tagasõna** (prae- et postpositio).

1) **Ees-** ja **tagasõnad** määravad niisama nagu määrasõnad ajasõnas üteldavat tegewust ehk tehtawust; kuna aga määrasõnad seda **üksi seistes** teewad, on ees- ja tagasõnade l teadawad käänded abiks. Näit. enne lõunat sadas vihma, vihma järele hakkas päike jälle paistma. Et nad, kas käänete **eēs** või **taga** seisawad, nime-tatakse neid ees- ja tagasõnadeks.

2) Kaugelt suurem jagu ees- ja tagasõnu on ühtlasi ka määrasõnad, ning üksi sellest, kas nad käänete ga või ilma nendeta seisawad, võib ära tunda, mis sõnana neid on tarvitatud. Tehkem seda sõnade: **enne, pärast, wasta, mööda** kallal selgeks!

a) **Määrasõnana**: Peeter tuli enne; Jaan tuli pärast; laps räägib wasta; külm läheb mööda.

b) **Ees- ja tagasõnana**: enne õhtut peab töö walmis olema; külaline tuli pärast lõunat; Wenelased sõdiswad Türklaste wasta; laew sõidab merd mööda

3) **Ees-** ja **tagasõnad** on kas ühenäolised või kolmenäolised. Ühenäolistest seisawad:

a) **oſastawa eēs**: enne, keſt, ligi, mööda, pärast, päri, wasta. Näit. enne ſind, keſt lauda, ligi maad, mööda puud, pärast sõda, päri tuult, wasta maad.

b) **oſastawa taga**: mööda, pidi, wasta. Näit. teed mööda, kätt pidi, ſuud wasta.

d) **omastawa eēs**: läbi, üle. Näit. läbi akna, üle metsa.

e) **omastawa taga**: juhil, kaudu, kiuste, kombel, päralt, pärast, pihta, sunnil, tõttu, tarwis, teel, waral, wasta, wael, wiisi, wõitu. Näit. seaduse juhil, Tartu kaudu, sinu kiuste, kõnelemise kombel, herra päralt, Jüri pärast, minu pihta, õiguse sunnil, tema tõttu, ehitamise tarwis, kirja teel, hirmu waral, haiguse wasta, särgi wael, mehe wiisi, laulawad tõine tõise wõitu.

g) **Seestütlewa taga**: mööda, saadik, pärit. Näit. möisast mööda, Saanipäewast saadik. Pärnust pärit.

h) **Allatütlewa taga**: pärit, Linnamäest pärit.

i) **Kaasatütlewa ees ning taga**: ühes. Näit. ühes temaga, temaga ühes.

j) **Ilmatütlewa ees**: ilma. Näit. ilma leiwata.

4) R o l m e n ä o l i s t e s t seisawad:

a) **omastawa ees**: alla, all, alt, pääle, pääl, päält. Näit. all wee, päält nurme zc.

b) **omastawa taga**: alla, all, alt; asemele, asemel, asemelt; äärde, ääres, äärest; ette, ees, eest; kallale, kallal, kallalt; kaasa, kaasas, kaasast; kätte, käes, käest; keskele, keskel, keskest; kõrwa, kõrwas, kõrwast; kõrwale, kõrwal, kõrwalt; külge, külles, küllest; otja, otjas, otjast; jisse, sees, seest; taha, taga, tagast; waele, wahel, wahelt; zc. (Difi ise näitufi!)

§ 26. Sidesõna (conjunctio).

Sidesõnad ühendawad ehk seowad ükssikuid sõnu ja lauseid. Bruugitawamad sidesõnad on järgmised:

a) **ühefordjed**: ja, ning, ehk, wõi, siis, kui, muidu, sest, seepärast, et, aga, küll jüiski, ommeti, waid, kas, eks, ega. Näit. rukkid ja odrad kaswawad; rikas annab rikkale ning waene waesele; Austraalia ehk Uus-Holland on Lõuna meres; enne mõtse, siis ütle; hüüa siis, kui üle mere saad; ole usin, muidu ei saa walmis; küsija suu pääle ei lööda, aga wõtja käe pääle löödaske zc. zc.

b) **mitmefordjed**: nii hästi — kui; kas — ehk; ei — ega; mida — seda zc. Näit. nii hästi sõbrad kui waenlased; kas wanad ehk noored; ei kõlba teele ega tööle; mida warem, seda parem zc.

§ 27. **Süüdsõna** (interjectio).

Süüdsõnad on häkilised tundmuste avaldused.

Rõõmu avaldavad on: hõissa! he! aha! hurra! 2c.

Walu avaldavad: oh! ai ai! oi oi! woi woi! 2c.

Kartust ja ehmatusi avaldavad: aih! uih! hurjah! 2c.

Tänu: aittäh! attümma 2c.

Hõikamist: ae! õe! hei! 2c.

Pakkumist: fäh! fähke!

Parastamist: hästi hästi! paras paras 2c.

Ahtwardamist: oot' oot'! katfu katfu!

Loomade hõikamist: nõõ! ptrr! wõta wõta! aßß aßß!

Looduse hääli: kauh! lipsti! plumpsti! 2c.

§ 28. **Sõnade sünnitamise**.

Uusi sõnu võib kahel teel sünnitada: **arendamise** ja **kõkuliitmise** läbi. Näit. sadama = sadu; kaup + mees = kaupmees 2c.

A. **Arendamine** (derivatio, Ableitung).

Sõnu, millest arendamise teel uusi sõnu sünnitatakse, nimetatakse **tüvisõnadeks**.

1) **Nimisõnu arendatakse**:

a) **ajajõnadest**. Näit. andma — and, hoidma — hoid, külwama — külw, toitma — toit, istuma — iste, kasma kaste, murdma — murre, nägema — nägu, pidama — pidu, tegema — tegu 2c.

b) **kõigist sõnadest** teadawate lõppude külgeütmise waral. Bruugitawamad lõpud on:

1) **=if**: kott — kottif, noor — noorif, kaks — kaksif, pääl — päälif 2c.

2) **=ndif**: waba — wabandif, kaswama — kaswandif 2c.

3) **=stif**: mägi — mägestif, lepp — lepestif, sõna — sõnastif 2c.

- 4) **=nif**: foda — fodanif, kümme — kümmit, mõisa — mõisnif, talu — talunif 2c.
- 5) **=nd**: isa — isand, ema, emand, poeg — pojand 2c.
- 6) **=ng**: leppima — leping, lahe — lahing 2c.
- 7) **=us, =dus, =ndus, =tus**: julge — julgus, tark — tarkus; püha — pühabus, oma — omadus; wara — warandus; oma — omandus; kiusama — kiusatus, hakkama — hakatus 2c.
- 8) **=mus**: küsima — küsimus, sündima — sündmus, tundma — tundmus 2c.
- 9) **=lane**: Saks — Sakslane, muu — muulane 2c.
- 10) **=kene**: wend — wennakene, õde — õekene, õis — õiekene 2c.

2) **Omadusõnu arendatafse** lõppude külge liitmise teel. Tähtjamad lõpud on:

- 1) **=as, =us**: hool — hoolas, arm — armas, hirm — hirmus, rõõm — rõõmus 2c.
- 2) **=w, =ew**: liha — lihaw, tugi — tugew, wägi — wägew 2c.
- 3) **=lit, =line**: püha — pühalik, pühaline, mõte — mõttelik, mõtteline, kiri — kirjalik, kirjaline, waim — waimulik, waimuline 2c.
- 4) **=ne, =mine**: kuld — kuldne, raud — raudne, wili — willane; äär — äärmine, pääl — päälmine, keft — keftmine 2c.
- 5) **=tu, =tas**: arm — armetu, hool — hooletu, õnn — õnnetu; wili — wiljakas, nali — naljakas, pere — perekas 2c.

3) **Aljasõnu arendatafse**:

- a) **ajasõnadeft**: afuma — afutama, ilmuma — ilmutama, põlema — põletama, lahuma — lahutama, liifuma — liigutama, helisema — helistama, kiitma — kiitlema 2c.
- b) **tõistest sõnadeft**: häbi — häbistama, selge — seletama, tugi — toetama, walguš — walgustama, kaunis — kaunistama, üks — ühendama, pool — poolendama, oma — omandama, üle — ülendama.

B. Kõkkuliitmise (composito, Zusammensetzung).

Kõkkuliidetud sõnad on kas kahest ehk enam sõnadest kokku pandud. Sõnas kõkkuliidetud sõnas on vahet teha **põhisõna** ja **määrõna** vahel. Põhisõnas on sõna püütähtendus, ning tema ütleb, mis jaost sõna on. Määrõna määrab põhisõna. Põhisõna seisab määrõna taga.

a) Kõkkuliidetud nimisõnad.

- 1) **Nimisõnadega**: kuldsõrmus, raudkübar, poisimees, poeg-laps, jalgte, wesiwesti, tuulewesti, rohuaed, meesterahwas, karjamaa, Wenemaa; sõttaminek, metsaskäik zc.
- 2) **omadussõnadega**: pühapäew, kangelaelus, Õnnistegija, manasõna zc.
- 3) **Arwusõnadega**: kolmjalg, nelinurk zc.
- 4) **Määrõna, ees- ja tagasõnadega**: ülestatulek, wäljaminek, läbisõit, allkiri, eestoda, eestõne, ülikool zc.

b) Kõkkuliidetud omadussõnad.

- 1) **Nimisõnadega**: weripunane, wesihall, süsimust, mesimagus, imeilus, metsapoolne, mereäärne, maapäälne zc.
- 2) **omadussõnadega**: lahkemeeleline, wõõrateeleline, pahatujuuline zc.
- 3) **Arwusõnadega**: kahekandiline, kolmenurgeline, neljajalgne, wiimeeleline, ühenäoline zc.
- 4) **Määrõna, ees- ja tagasõnadega**: sümpoolne, wäljastpidine, ümberkaudune, ülemeelne, wastawõtlis zc.

d) Mjafõnade kõkkuliitmiseft.

Mjafõnade muudetest sünniwad ennegi keesõnad, kui üteldusena (prädikaatina) seiswa minewiku keesõna wälja jätame, määrõna, ees- ja tagasõnadega kokku kirjutada. Näit. äraminew sulane — sulane on äraminew; tähelepandaw kõne — kõne on tähelepandaw; wäljaläinud raha — aga: raha, mis wälja oli läinud; wastawõtetud wili — kui wili wasta oli wõtetud zc.

III. Lauseõpetus (syntaxis).

§ 29. Lausete seltsid ja wahemärgid.

- 1) Lause on sõnade teel ilmunud mõte. — Tuuma järele on laused:
  - a) **Jutustawad** ehk **tõendawad** laused. Näit. Kristus sündis Peetlemmas. Käbi ei kuku kannust kaugele.
  - b) **Käsiwad, soowiwad, hüüdwad** ehk **tundmuste awaldawad** laused. Näit. Mine tupp! Ueda hari-tagu hoolega! Kui ja ommeti wirgem oleksid! Slus oled isamaa!
  - d) **Küsiwad laused.** Näit. Kes on maailma loonud? Kus ja heila käisid? Kas töö on walmis?
- 2) Jutustawate ja tõendawate lausete lõpul seisab punkt (.), käsiwate, soowiwate zc. lausete lõpul õhkamisemärk (!), küsiwate lausete lõpul küsimusmärk (?). — Lõised wahemärgid on: komma (,), semikoolon (;), koolon (:), mõtlemisemärk (—), jutumärgid („—“), sidemärgid (=), haak ehk apostrof ('), klamrid [( )], lisamärk (* ehk †) ja päätükimärk ehk paragraf (§). Pääle nende tarwitatakse veel wõrdlusemärki (=, loe: on) ja edasiminewa kõne märki (z. ehk jne, loe: ja nii edasi).

§ 30. A. Lihtlause.

Mus. üteldus. Lauseside.

- 1) Lihtlausel on ennegi kaks liiget: a l u s (subjectum) ja ü t e l d u s (praedicatum). Näit. Lill õitseb.

Wihma sadab. Alus on see sugune lause-
liige, millest midagi üteldakse, ehk mis
laujele tema aluse või põhja paneb. Üteldus on
see, mis alusest üteldakse. Nõnda on ees-
minewates näitustes sõnad „lill“ ja „wihma“ alused,
„õitseb“ ja „sadab“ üteldused. — Sünnita sarna-
seid lauseid!

2) Alusena võib kõiki käänatawaid sõnu tarwitada.
Näit. Rohi kasvab. Sina kirjutas. Kolm on kahest
enam. Öppida on kasuline. Jooksmine wäsitab zc.

3) Alus seisab kas **nimetawas** või **osastawas**
ning wastab nende käänete kohaliste küsimuste **kes?**
keda? **mis?** **mida?** pääle. Alus seisab nime-
tawas, kui ta kõike, täit ehk terwet olewust
ehk olewuste kogu tähendab; osastawas, kui ta
ennegi üht määramata jagu ehk osa tähendab. Ni-
metawas seiswat alust nimetatakse jellepärast **kõik-**
aluseks, osastawas seiswat **osaaluseks**. Näit.

a) Kõikalused:

Liiv kukub maha.
Kapis on leib.
Palgid on metsas.
Mürin on kuulda.
Rahwas tuleb.

b) Osaalused:

Liiva kukub maha.
Kapis on leiba.
Palksüd on metsas.
Mürinat on kuulda.
Rahwast tuleb zc.

4) Osaalusena tarwitatakse ka olewusi, mis mitte
jagatawad ei ole, iseäranis eitawas kõnes. Näit.
Sulast on tarwis. Marti Peedut künnawad. Pere-
meest ei ole kodus (jaatawas kõnes: peremees on
kodus). Sõpra ei ole siin (jaatawas kõnes: sõber
on siin) zc.

5) Üteldusena tarwitatakse:

a) **Ujasõnu**. Näit. Jänes jookseb. Meie tulime. Lilled
kaswaksiwad. Wend olewat kirjutanud. Kiwa on maha
kukkunud. Öpetaja saawat kõnelema.

b) **Nimisõnu** nimetavas, osastavas ja saavas. Näit. Peeter on sulane. Wennad olivad kaupmehed. Willem on Wene usku. Pilved on vihmalarwa. Tiiu oli tüdrukuks. Kaarel saawat koolmeistriks 2c.

d) **Omatusõnu ja olewiku wahesõnu.** Näit. Raew on sügaw. Puud on kõrged. Toit on kosutaw. Tähed on nähtawad. Suuksed läksiwad halliks. Ema jäi haigeks.

e) **Määrasõnu.** Näit. Alan on lahti. Uksed olivad kinni 2c.

6) Kui üteldus mitte ajasõna ei ole, waid mõni muu sõna, siis on aluse ja ütelduse ühendajaks ajasõnade „olema“, „saama“, „jääma“, „minema“ j. m. t. muuted, mida **lausesidemeks** (copula) nimetatakse. Tee seda 5. b d e all seiswate näituste kallal tõeks! Lausesidet armatakse üteldusega kokku üheks lauseliikmeks.

7) **Rõikalus** seisab üteldusega, kui see ajasõna ehk käänatawate sõnade nimetaw on, ühes armus. Dsaaluse juures seisab ajasõna alati ainsuses. Omatusõnad „terw“ tänuawalbusena ja „täis“ jääwad üteldusega muutmata. Näit. Koer jookseb. Koerad jooksewad. Puu on kõrge. Puud on kõrged. Hobune on elajas. Hobused on elajad. Wett jookseb fiske. Inimesi tuleb juurde. Ole terwe! Olge terwe! Rott on täis. Kotid on täis.

8) **Alust ja üteldust** hüütakse lause **päälige- teks**, sest et nad igas lauses ette peawad tulema.

9) Kui üteldus ajasõna on, ei ole alust sagedaste lauses mitte nähtawalt olemas, waid ütelduse sees. See tuleb iseäranis siis ette, kui alus iseline as sõna on, ja kui üteldusega tarwitatud ajasõna käsikwas kõnewis seisab; alati aga, kui ajasõna tehtawikus on. Näit. Loen küll. Ütle siid jah. Räägi! Palu-

gem! Kõnelgu! Sää! tehtakse walmis. Seft kõneldi ju ammu.

Ü l e s a n n e : Dtsi tulewaks tunniks lugemiseramatusti liht-
lauseid!

§ 31. B. Laiendatud lihtlause.

Lause pääliikmeid, alust ja üteldust, määratakse sage-
dasti kõrwaliste lauseliigete abil ligemalt ära. Üht
seesugust lauset nimetatakse, seisgu temas üks wõi mitu
kõrwalist lauseliiget, **laiendatud lihtlausets**. Kõrwa-
lised lauseliiked on: **lisandus**, **sihitus** ja **määrus**.

a) L i s a n d u s (attributum).

1) Lisandus on nimisõnale seletuseks ja ligemalt ära-
määramiseks juurde lisatud lauseliige.

2) Lisandusena tarwitatakse:

a) **Omadussõnu, olewiku wahesõnu ja tegijaütles-
jaid** kõigis käänetes. Näit. must kuub on wana. Rikas-
tel inimestel on suur wana. Ditsewad lilled lõhnawad.
Mõteldaw arm on kümme. Lauljad linnud magawad zc.

b) **Näitawaid, sduwaid ja umbartwulisi asessõnu.**
Näit. Sellel mehel on jõudu. To asi on wana.
Misjugu ne hobune on kadunud? Mõned puud
kuimaswad ära. Wäljas ootab üks mees. Nad on
ühed petjad mõlemad.

d) **Nimisõnade osastawaid**, mille ees aga weel üks
tõine lisandaw sõna peab seisma. Näit. Suurt seltsi
kartohwliid ei kaswa. Käägib walget werd inimesest. —
Siia on ka arvata mõõdu- ja arwusõnade taga seiwad
osastawad, mis aga pääle nimetawa lisandawate sõnadega
käänete poolest ühte sünniwad. Näit. Tosin lusiikaid
on tarwis. Nael leiba maksab kolm kopikut. Neli
meest künnawad. Kuus puud kaswawad. Aga: tosinast
luskateest; naelal leival; nelja mehe; kuuele puule zc.

e) **Nimisõnade, iseliste- ja enesekohaliste asessõnade omaastawaid.** Näit. Peetri hobune künnab.

Sulaste pall on maksmata. Minu raamat on siin.
See on nende eneste töö.

g) **Tõisi, kõitide lisandute** ^{atawate} **käänete ees muutmata jääwaid, käänatawate sõnade käändeid, aja- sõnade muuteid, ees- ja tagasõnu, määrasõnu** *rc.*, millel enamiste wahesõnalised lisandused kaapas on. Näit. Kammitšas hobune kargab. Tall on palju hõbedast asju. Kehes peetud wili on kuiv. Isata poeg on waenelaps. Ühe jalaga laud on ümmargune. De kedratud lõngad on ära müüdnud. Peetmata wili on toores. Niitmata heinamaabel oli wähe rohtu. Lapsena õpitud laulud on meeles. Enne lõunat weetud puud oliwad toored. *Was-* *tastikku* seiswad majad on ära põlenud *rc.*

h) **Sugunimede taga seiswaid pärisnimesid kõigis käänetes.**

1) Sugunimesid käänatatse ühes pärisnimega, ehk jätetakse ka käänamata. Näit. Sulane Madis, julast Madist *rc.* Kõrtsmik Rästas, kõrtsmikku ehk kõrtsmik Rästast *rc.* Keiser Peeter, keisrist ehk keiser Peetrist *rc.*

2) Üheskoos seiswatest risti- ja wäärnimedest tuleb esimene alati muutmata jätta. Näit. Saan Kipp, Saan Kippi, Saan Kipist *rc.*

3) Sugunimede „wend“, „õde“, „poeg“, „tütar“ *rc.* järel seiswaid ristinimesi tarwitatakse enamiste nende seesütlemas, ehk neist sünnitatakse lõpu **-ne** abil ristinimelised omadussõnad ning pannakse sugunimele ette. Esimesel korral jääwad nad muutmata, tõisel korral jaawad nad muudetud. Näit. Wend Kaarel — Kaarlist wend ehk Kaarline wend, Kaarlist wenna, Kaarlise wenna *rc.* Õde Mari — Marist õde ehk Marine õde. Poeg Jüri — Jürist ehk Jürine poeg. Tütar Liiu — Liust ehk Liune tütar *rc.*

b) **Sihitus (objectum).**

1) Sihitus on seesugune ütelduse ligemalt ära määrav lauseliige, mille kohta alusest wäljaminew, ütelduses nimetatud tegewus, sihib ehk käib. — Nagu

alus, nõnda on ka sihitus kas **kõiksihitus** ehk **osasihitus**.

- 2) **Kõiksihitust** tarvitatakse, kui sihtim tegevus **kõige** sihitusena seisma olemuse ehk olemuste kogu kohta käib, ning siis, kui tegevus mitte ühegi tegevusele ei puutu ehk temast ligemalt määratud ei saa.
- 3) **Osaasihitust** tarvitatakse, kui sihtim tegevus ennegi ühe olemuse ehk olemuste kogu osa või jao kohta käib, kui tegevust ühe kaastegevuse abil ligemalt ära määratakse, ning kui ajasõna eitavas kõnes seisab.
- 4) **Sihitusena** võib kõiki käänatavaid sõnu tarvitada.
- 5) **Kõiksihitus** seisab nimetas, kui ajasõna käskivas kõnes on, muidu aga sihitavas. Osa-sihitus seisab alati osastavas. Näit.

a) Kõiksihitused.

Too raamat seie!
Pange leivad kappi!
Tõltsjepp teeb ratta valmis.
Tõltsjepp teeb rattad valmis.
Zumal löi taewa ja maa.
Sulane wiis hobused koplisse.

Palgid weetakse kodu.

b) Osaasihitused.

Ära too raamatut seie!
Pange leibu kappi!
Tõltsjepp teeb ratast.
Tõltsjepp teeb rattaid.
Inimesed tegivad pattu.
Sulane wiis hobuseid koplisse
(kui ma kodu tulid).

Palkisid weetakse kodu.

- 6) **Sihitusena** tarvitatakse veel kas üksi, ehk kõik-sihituste ja osasihituste kaajas: seestütlemat, alaleütlemat, kaasaütlemat, saamat, ees- ja tagasõnu oma käänetega, kohtolu-lise sisseütlemat ja määrululise osastawat. Näit. Mardist pidi peremees saama. Ja kinkis pojale raamatu. Wend õpetab õele kirjutamist. Süri leppis wennaaga ära. Onu kutsus mind külaliseks. Wanemad muretsewad laste eest. Glu õpetab elama. Tuhan püüdis hoolega õppida rc.

d) Määrus (definitio adverbialis).

- 1) Määrus on seesugune lauseliige, mis üteldust **foha, aja, kombe** ehk **wiisi** ning **põhjuse** poolest ligemalt ära määrab.
- 2) Määrusena tarwitatakse: määrasõnu, nimisõnu, arwusõnu, ees- ja tagasõnu oma käänetega, kohtolulist ja määrolulise seesütlemat.
- 3) **Kohamäärused** wastawad, kui küsitakse **kuhu? kus? kust?** Näit.
  - a) **Kuhu?** Peremees läks wälja. Sulane astus tuppa. Jaani Peetrit sõitsiwad kirikule. Wares lendas puu otsa rc.
  - b) **Kus?** Puusepp elab siin. Sammal kaswab metsas. Lilled õitsewad heinamaal. Koer magab laua all.
  - d) **Kust?** Hääl hüüdis ülevalt. Rebane jooksis metsast. Pere tuli põllult. Wanker leiti tee päält.
- 4) **Mjamäärused** wastawad, kui küsitakse:
  - a) **Millal?** Homme on Jüripäew. See sündis minewal nädalal. Ann elas lesena linnas. Enne lõunat sadas wihma.
  - b) **Kui kaua?** Wend elas kolm kuud Tartus. Juhani käib veel Sõuluni koolis.
  - d) **Kui kauaks?** Isa jäi kolmeks päewaks linna rc.
  - e) **Mis ajast, mis ajani?** Jaanipäewast Jakobipäewani ei sadanud wihma piiskagi rc.
  - g) **Kui sagedasti?** Piimamees käib iga päew linnas.
- 5) **Kombe- ja wiisimäärused** wastawad, kui küsitakse **kuda** ehk **mill wiisil** midagi sünnib? Näit. Päike paistab palawasti. Sõitsiwad järwest põigiti üle. Rääkiswad Wene keeli. Ruffid on kõrtena ilusad. Willem püüdis orawa elawalt finni. Wennad läksiwad kahekesi metsa. Rogudus läks lauldes kirikusse. Karjane tuli pasunat ajades kodu rc.

6) **Põhjuse määrused** vastavad, kui nad põhjust ehk eesmärki nimetavad, küsimuse „**misparast?**“ pääle, kui **abinõud**, „**millega?**“ ehk „**mille läbi?**“, kui olluft, (materiali) „**millest?**“ pääle. Näit.

a) **Misparast?** Laps ei saanud hirmu parast sõnagi suust välja. Mina lähen kooli õppima. Peremees käis linnas linu müümas. Kaupmees tuli laadalt kauplemast 2c.

b) **Millega ehk mille läbi?** Puusepp raiub kirwega. Püüdis wale abil ennast päästa 2c.

d) **Millest?** Kell on waseft walatud. Rätsepp õmbleb sellest riidest kuue 2c.

§ 32. D. Osaline lause.

1) Osaline lause on mitme ühesuguse (ühenimelise) liisega lause. Oma nime on ta sellest saanud, et tema ühesugustel (ühenimelistel) liigetel üks ehk mitu **ühildast** liiget on, millest neil kõigil ühel mõõdul osa on.

2) Ühildased liiked on:

a) **Mitmel alusel:** Laastutuli ja laenuleib ei kesta pikale. Kuused, kased, männad ning lepad kasvavad metsas. Mäetalu hobused, veised, lambad ja kitsed sööwad heinamaal rammusat rohtu. Täna sadas lund, rahet ja wihma 2c.

b) **Mitmel üteldusel:** Koolipoisid loewad, kirjutawad ja rehkendawad. Sumala sõna karistab, manitseb ja trööstib inimesi. Hoolas põllumees künnab, häastab ning külaw oma põllud aegsasti.

d) **Mitmel lisandusel:** Punased, walged ja kollased roosid õitsewad ilusasti. Peremeste, sulaste ja wabadikkude lapsed käiwad koolis.

e) **Mitmel sühitusel:** Sina pead oma isa ja ema armastama. Herra laskis oma põllud, heinamaad, metsmaad ja karjamaad kuude jalku jagada 2c.

g) **Mitmel määrusel:** Tartust võib raudteel Tallinna, Rakweresse, Narwa, Peterburisse ja Moskwasse sõita. Karjase pasun hüüab metsas, orus ja heinamaal. Sulane weab täna, homme või ülehommepuud linna. Pühakiri räägib meie wastu waljusti, tõsiselt, armjasti ning lahkesti. Sooneid ehitatakse kiwist, pallidest ning laudadest zc.

- 3) Iga osalist lauset võib nii paljuiks lihtlauseteks ära jaotada, kui palju tall ühesuguseid liikeid on. Näit. Lause: kuused, kased ja männad kasvavad metsas, on järgmisest kolmest lausest kokku pandud: kuused kasvavad metsas; kased kasvavad metsas; männad kasvavad metsas.
- 4) Osalise lause ühesuguseid liikeid lahutatakse tõine tõisest **komma** abil, kui nad mitte sidosnade „ja“, „ning“, „või“, „ehk“ läbi seotud ei ole.
- 5) Kui ühel osalisel lausel enam kui kaks liiget on, siis seisavad kaks viimise wahel tarwitust mööda „ja“, „ning“, „ehk“, „või“, eesminewate wahel aga komma.

§ 33. E. Lühendatud lause (ellipsis).

- 1) Lühendatud lause on niisugune lause, millel tarwilised, aga pruugitawal korral kõne loomu wastased liiked puuduvad.
- 2) Lühendatud lauseid tarwitatakse:
  - a) Päälkirjades: Näit. Lauseõpetus. (Oleks pidanud seisma: Selle päätüki siju on lauseõpetus).
  - b) Allkirjades: Wallawanem Kaarel Kiwi (o. p. j.: Seda ütleb w. R. R.)
  - d) Roha ja ajamäärarmistes: Walgas, 27. Augustil 1884. (D. p. j.: See on kirjutatud jne).
  - e) Sõnalistes küsimus- ja hüüdlausetes: Ruhu nüüd? (Ruhu sa nüüd lähed?) Oh õnne! — Paras, paras! (See on fulle paras!)

- g) Teretamises, jumalagajätmises, soowides: Tere hommi-
kust! (Ma ütlen sulle t. h.) Jumalaga! (Jumal olgu
sinu kaasas!) Jumal appi! — Tõudu! — Jätka leiba!
Gääd teereisi! — Palju terwisi! jne.
- h) Wanafõnades: Sabe mehe auu. Last enne sündimist
ära ristitama. Libe keel, tige meel zc.
- 3) Lühendatud lausetes tarwitatakse neidsamu wahemärkisid,
mis kohalistes lühendamata lausetes pruugitawad on.

§ 34. G. Kõkkuliidetud lause.

- 1) Kõkkuliidetud lause on mitme ühesuguse, sarnase või kawastandlise päämõttelise lause üheks lauseks ühendus. Näit. Tõsi tõuseb, wale wajub. Mis kaunisti õitseb, see ruttu närtsib.
- 2) Kõkkuliidetawad laused on kas **päälause**d või **kõrwalised** laused. — Päälause on täiesti mõistetawa mõtteline, oma woline lause. Näit. Rahu kosutab, waen kaotab. (Mõlemad päälause.) — Kõrwaline lause on ühe lauseliike asemel seisaw, ennegi päälause abil mõistetaw lause. Näit. ei ole kõik kuld (päälause), mis kollane on (kõrwaline lause).
- 3) Kõrwaline lause võib päälause ees, taga ehk liigete wahel seista, ning jeda mööda hüütakse teda siis: ees-, taga- ehk wahelaused. Näit. Kes kannatab (eeslause), see kaua elab. — Ei ole kõik mehi, mis tilgub (tagalause). — Sina ei pea mitte härjale, kes pahmasti tallab, (wahelause), tema suud kinni siduma.
- 4) Päälauset lahutatakse kõrwalisest lausest komma läbi. Wahelausena seisaw kõrwaline lause on kommade wahel.
- 5) Kõkkuliidetud lauseid on kahte jagu: **lauseühendused** ja **lauseliitused**.

a) Lauseühendus.

- 1) Lauseühendus on päälause ühendamise teel ilmum kõkkuliidetud lause.

- 2) Päälauseid võib kas sõdesõnade abil, või ka ilma nendeta lauseühenduseks kokku liita.

Näit. Valgus paistis pimeduses, ja pimedus ei hõõtnud seda vastu. Aeg parandab haavad, aga ta jätab armid. Anna ikka orjale, siis ori annab ka härjale. Onsad on tasased; sest nemad peavad maa pärima. Tõde ei muuda ennast mitte meie järele, vaid meie peame endid tõe järele muutma. Ega ilu pajasse ei panda, ega kaunist katlasse ei kanneta. Sarwist härگا seotakse; sõnast meesta sõlmistakse. Anna pill hullu kätte; hull ajab pilli lõhki. Päikene põletab; õhk on palaw ja raske, niug mustad pilwed koguvad taewa all kokku. Uni ei anna uuta kuube, magamine maani särki; uni ajab hulkumaie, magamine marsfimaie.

- 3) L ü h e n d a t u d L a u s e ü h e n d u s e d o n

näit.: Tööd on tegijal, und magajal. Mehi ei pea loetama, vaid kaalutama. Kuri võtab kulbist, paha pajast. Meest sõnast, härگا sarwist. Mees must, meel tark, rahakutur kuulus, jahuwakk walge.

- 4) Päälauseid lahutatakse üksteisest enamist semikooloniga; kui nad aga lühikesed on, ehk sõdesõnad nende wahel seisawad, siis kummaga.

b) L a u s e l i i t u s .

- 1) Lauseliitus on pää- ja kõrwalise lause ühendamise teel ilmum kokkuliidetud lause.

Näit. Kes kannatab, see kaua elab.

- 2) Lauseliitust võib sagedasti, sest et kõrwuline lause paljalt lauseliigete asemil on, lihtlauseks ümber muuta. Ümberpööratud kombel võib jälle lihtlausest, kui mõnele tema liigetele lausenägu antakse, lauseliitust sünnitada.

Näit. Kes kannatab, see kaua elab — kannataja elab kaua. Mida ja otsid, seda ja leiad — ja leiad otsitawa. Sää leiab kiitust — kes hää on, see leiab kiitust.

- 3) Lauseliigete järele, mille asemifuna kõrwalised laused seisawad, on nad: **aluslauseid, sihituslauseid, ütelduslauseid, lisanduslauseid** ning **määruslauseid**.
- 4) **Aluslauseid** ning **sihituslauseid** wastawad küsimuste **kes? mis? keda? mida?** pääle.

Alus- ja fihituslausete eesotsas seisavad enamiste fidumad afešonad **kes, mis** oma käänetega, ehk fidesonad **et, kas, kui**. Päälaused algavad kas näitawa afešona **see** ning tema käänetega ehk ka ilma nendeta. Näit.

- a) **Aluslaused**: Kes kaugel käib, see palju näeb. Mis jääb ajast, see jääb arust. Rahe wõrra awitab, kes ruttu awitab. Ei ole kõik kuld, mis kollane on. Et ta tulla lubas, on tõsi küll. Teadmata on, kas ta läheb.
- b) **Sihituslaused**: Kes tööd taga ei aja, seda ajab töö taga. Kellele Jumal ammeti annab, jellele annab tema ka mõistust. Mis Juku on õppinud, seda Juhani ei unusta. Mis süda wihtab, seda film ei ihka. Ma tean küll, et ta weel noor on. Ma nägin, et ilm kuivale läks. Sain kuulda, et jääl üks talu müüa on. Ma ei tea mitte, kas ta siin on. Külas räägiti, kui peaks herra mõisa ära müüma j.
- d) **Lühendamine**. Sidesona **et**-ga algawaid alus- ja fihituslauseid wõib jagedasti lühendada. Näit. Meie üle^{meie} kohus on, et igawest õnnistust taga nõuame — meie kohus on igawest õnnistust taga nõuda. Ma nägin, et ilm kuivale läks — nägin ilma kuivale minemat. Suba on näha, et orus haljendab — juba orus näeb haljendawat. Arwatakse, et ettewõtte tulus on — ettewõtet arwatakse tulusa olewat j.
- e) Kommat, mis lühendamata lauseliituses päälauset kõrwalisest lausest lahutab, ei tarwitata lühendatud lauses mitte.
- 5) a) **Otskohene lause** (Anführungsatz) on päälause näoline fihituslause, milles kõneleja oma sõnad pruugitawad on. Näit. Kristus ütles: „Mina olen maailma walgus.“ Selles lauses ette tulewat kõnewiisi nimetatakse otskoheseks kõneks (oratio directa). Ei ütelda aga kõneleja mõtteid mitte tema oma sõnadega, siis tarwitatakse ebakohesest kõnewiisi (oratio indirecta). Näit. Kristus ütles, et tema maailma walgus olewat, ehk lühendatult: Kristus ütles ennast maailma walguse olewat.
- b) **Wahemärgid**. Seisab päälause otskohese lause e e s, siis lahutatakse neid kooloni läbi; seisab päälause aga otskohese lause liigete wahel ehk tema taga, siis konnua abil. Otskohene lause ning tema üksikud jaod seisawad jutumärkide wahel. Näit. Kalewipoeg kostis: „Ega fugu ei lahku soosta, wõju ei weere kännusta.“ — „Ega fugu

lahku soosta," kostis Kalewipoeg, „wõsu ei weere kännusta." — „Ega jugu lahku soosta, wõsu ei weere kännusta," kostis Kalewipoeg. Ebakohest lauset lahutatakse, kui ta mitte lühendatud ei ole päälausest, nagu tõisigi sihituslauseid, konnaga.

6) **Ütelduslause** wastawad, kui küsitakse **kes? mis?**

Näit. Peremees on seesama, kes jääl enne oli. (P. on endine.) Linad ei ole mitte enam need, mis nad enne Jaanipäewa oliwad. (L. ei ole mitte enam enne-jaanipäewased.)

7) **Lisanduslause** wastawad nendesamade küsimuste pääle kui lisandus. Lisanduslausete algusel seisawad sõnawad aselõnad **kes, mis** oma käänetega ja määrasõnad **kuhu, kus, kust**.

Näit. Peremees, kes põhku müüb, sandikoti kaela toob. — Ei see koer jänest kodu too, keda wägise metsa wiidakse. — Kelle sõna kuuled, selle fulane oled. — Munad, mis pesast kaugele weerewad, lähewad sagedasti raisku. — Sinna heinamaale, kuhu täna niitma minnakse, on palju maad. See talu, kus tema wanemad elasiwad, on ära müüdud. Sinna linna, kust tema wälja läks, ei ole ta enam tagasi tulnud zc.

8) **Määruslause** jagunewad: **koha-, aja-, kombe-** ehk **wiisi-** ning **põhjuse** lausetesse. — Küsimused needsamad, mis kohalistel lihtlausete liigetel.

9) **Koha määruslausete** algusel seisawad sõnad **kuhu, kus, kust**.

Näit. Kuhu tuul tuiskab, sinna ta ange ajab. — Kus enne wett on, sinna jookseb weel wett juurde. — Ep ole igakord suurt tuld, kus juur suits on zc.

10) **Aja määruslausete** algusel seisawad sõnad **kui, kuni**.

Näit. Kui kanad lähewad õrrele, siis laisad lähewad tööle. — Kui fant sauna saab, siis tahab ta ka lamale saada. — Ei hunt enne karjast kao, kunni ta wiimse talle ära on wiinud. Ole nii kaua siin, kunni ma tagasi tulen zc.

11) a) **Kombe ja wiisi määruslausete** algusel seisawad sõnad **kui, kuida, mida** — **jeda, et, et kui**. Näit. See sündis nõnda, kui ju ette oli arwata. — Wett jookseb rohkem, kui tarwis on. — Kuida mees mõtleb,

nõnda mees räägib. — Ruda ja noorelt kasvab, nõnda ja wanalt jääb. — Mida wanemaks jääb, seda targemaks saab. — Mida harvemini tuleb, seda armsam oled. — Mets on nii paks, et paksemat enam ei wõi olla. — Kirikus oli nii palju rahwast, et meie enam sisse ei mahtunud. — Mu ülekohus on juurem, kui et seda jaoks andeks.

b) **Lühendamine.** Kui sõna **kui**-ga algawatel lausetel seesama üteldus on, mis päälause, siis tarwitatakse neid lühendatud lausena. Näit. Poeg on niisama juur kui isa. — Saan jooksis wiledamini kui Peeter 2c.

12) **Põhjuse määruslause** wastawad, kui küsitakse **mispärast? mille pärast? mill korral? ehk mis tingimisega?** Nende algusel seisawad sõnad: **et, sest et, sellepärast et, kui, kui et, ehk küll, kas.** — Põhjuse määruslauseid nimetawad näit.

a) **Põhjust (causa):** Sina pead oma isa ja ema auustama, et sinu käsi hästi käib. — Ta talutab mind kätt pidi, et ma ei kuffuks. Adam ja Eewa peitsiwad endid puude alla, sest et nad oma süüd tundsiwad. — Sellepärast, et teie mitte tähele ei pane, ei saa teie ka edasi.

b) **Öesmärki ehk otstarbet (finis):** Wend läks Pärnusse, et ta säält laewaga Riiga sõidaks 2c.

d) **Tingimist (conditio):** Kui inimene hoiab, siis Jumal hoiab ka. — Kui Jumal loob lolli, siis annab ta ka molli. — Küll ma ütleksin temale, kui ma teda aga näha saaksin. — Ta on paremini meie ette muretšenud, kui et ta sada rubla oleks annud 2c.

e) **Järguse wastaolekut (concessio):** Sina elab, ehk küll ihu sureb. — Ehk ta küll ei taha, siisgi peab ta aru saama. — Kas puhugu maailma tuuled tema pääle, ta ei lange siisgi 2c.

§ 35. H. Mitmekordselt kokkuliidetud lause.

Mitmekordselt kokkuliidetud lause on niisugune kokkuliidetud lause, millel **mitu** pää- ja kõrwalist lauset on.

a) **Näitused:** Kes kõneleb, see küwab; kes kuuleb, see korjab. — Kellel õnn, see elagu; kellel terwis, see tehku tööd. — Ei ole kõik meist, mis tilgub, ega kõik tuli, mis walgub. — Ei sina wõi teada, mis minu toa pääl; ei mina tea, mis sinu südames on. — Sanid lähewad, hallad käiwad; luiged

lähewad, lumi tuleb. — Kes targem, see tasugu; sõna seppa seletagu; kellel palju, pangu pääle; kellel liialt, see lisagu.

- b) **Wahemärgid**: Üht lauseliitust tõisest lahutab, kui sidosõna jääb wahel ei seisja, semikoolon; päälausest kõrwalisest lausest komma.

§ 36. I. Hüüdkõne ja kiillause.

- 1) **Hüüdkõne** (allocutio) tuleb lühendatud lausete liiki armata. Ta võib lause **ees**, **taga** ja tema jagude **wahel** seista. Näit. a) **Ees**: Laps, Issand näeb sind igas paigas. Mu hing, kiida Jehoowat! — b) **Taga**: Kiida Jehoowat, mu hing! — d) **Wahel**: Kõndsin, kallis memmekene, mööda rohilista rohtu. — Ma armastan, oh Sumal, sind. **Wahemärgid**: Kui hüüdkõne lause algusel on, siis lahutatakse teda kommaga; on ta lause keskel, siis seisab ta kommade wahel; seisab ta lause lõpul, siis on tema **ees** komma, **taga** õhkamisemärk. Kirja algusel seiswa hüüdkõne taga seisab alati õhkamisemärk. Näit. Armas sõber! Auustatud herra!
- 2) **Kiillause** (parenthesis) on seletuseks tõise lause liigete wahele lisatav, grammatikaliselt sellesse puutumata lause.

Näit. Kes oma õppimises edasi ei lähe — paigal seismist ei ole — läheb tagasi. — Nooruse aeg — ta on ju see kõige kaunim inimese elus — kui kiiresti lendab ta mööda. Armastagem Sumalat (ütleb püha kiri) sest ta on meid enne armastanud. Isa soowis, nagu ju teate, teile hääd.

- 3) Kiillause liiki tulewad ka üksikud kiiluna lauseliigete wahele lisatavad lühendatud laused (ellipsis) ja sõnad armata. Näit. Meie elame, Sumal tänatud, üsna hästi. Soojamõõtja (thermometer) näitab meile, kui suur õhu soojus on. — Gesti rahwa priiikslaskmine (1819) on Sumalas hingawa keisri Aleksandri I. töö.
- 4) **Wahemärgid**: Pitkemaid kiillauseid pannakse mõtlemisemärkide, lühemaid kas klamrite või kommade wahele. Üksikud kiilsõnad seisawad klamrite wahel.

J u h t k a w a.

§ 1.	Lause, sõna, silp, häälik, täht	5
" 2.	Täishäälikud ja umbhäälikud	5
" 3.	Häälikute wäljed	6
" 4.	Sõnade jagudest	7
" 5.	Nimisõna	7
" 6.	Omadussõna	8
" 7.	Käänamine	8
" 8.	Esimene käänatus	11
" 9.	Tõine käänatus	16
" 10.	Kolmas käänatus	17
" 11.	Neljas käänatus	17
" 12.	Omadussõna ja nimisõna üheskäänamine	25
" 12.	Wõrdlemine	25
" 13.	Aj sõna	26
" 14.	Arw sõna	29
" 15.	Arw sõnade käänamisest	30
" 16.	Aj sõna	31
" 17.	Pööramine	31
	a) "Olema" pööramise tabel	32
	b) "Saama" " " "	33
	d) "Paluma" " " "	34
" 18.	Tabelite seletuseks	37
" 19.	Pööratused	40
" 20.	Esimene pööratus	42
" 21.	Tõine pööratus	43

§ 22. Kolmas pööratus	lht. 45
" 23. Neljas pööratus	" 48
" 24. Määrasõna	" 51
" 25. Ees- ja tagasõna	" 53
" 26. Sidesõna	" 54
" 27. Süüdsõna	" 55
" 28. Sõnade sünnitamine	" 55
a) Arendamine	" 55
b) Kõrkulitmine	" 57
" 29. Lausete feltid ja vahemärgid	" 58
" 30. Lihtlause	" 58
" 31. Laiendatud lihtlause	" 61
a) Lisanõus	" 61
b) Sihitus	" 62
" 32. Osaline lause	" 65
" 33. Lühendatud lause	" 66
" 34. Kõrkulitdetud lause	" 67
a) Lauseühendus	" 67
b) Lauseliitus	" 68
" 35. Mitmekordselt kõrkulitdetud lause	" 71
" 36. Süüdkõne ja tiillause	" 72

